

Plantes i flors a l'obra poètica de Iorgos Seferis*

Plants and flowers in the poetry of Giorgos Seferis

Raquel Villalonga
Universitat Jaume I

Article rebut: 15 de desembre del 2020
Sol·licitud de revisió: 2 de gener del 2021
Article acceptat: 15 de març del 2021

Villalonga, Raquel. 2021. Plantes i flors a l'obra poètica de Iorgos Seferis. *Aérides* 2, pàgs. 41-90.

Resum: Estudi de les plantes i flors a l'obra poètica de Iorgos Seferis (1900-1973), relacionant aquests elements vegetals amb la seua presència literària en l'Antiguitat grega o grecolatina, especialment a través del mite, i amb altres poetes neogrecs.

Mots clau: Poesia, poesia neogrega, Seferis, plantes, flors, mite

Abstract: This paper aims to study plants and flowers in the poetry of George Seferis (1900-1973), establishing a relation with their literary presence in Greek or Greco-Latin Antiquity, specially throughout myth, and related with other modern Greek poets.

Key words: Poetry, modern Greek poetry, Seferis, plants, flowers, myth

1. Introducció, objectius i procediment

Aquest estudi de la presència de plantes i flors a l'obra poètica de Iorgos Seferis parteix d'un primer treball, *Mite i Antiguitat a la poesia de Giorgos Seferis*, un primer acostament a la importància del món clàssic com a referent en quasi tota la producció poètica d'aquest autor; el present constitueix una derivació específica del tema, la presència de les plantes i les flors. La intenció inicial era considerar-ne tots els elements vegetals, en general; però això prompte es va revelar d'una extensió que feia aconsellable restringir l'objecte d'estudi a allò que ara indica el seu títol, i deixar els arbres per a investigacions posteriors.

En qualsevol cas, cal insistir que l'anàlisi de les plantes i les flors no és sinó una continuïtat especialitzada del tema del primer treball. Si hi ha una constant que uneix els poemes homèrics amb els textos poètics – o literaris en general – que s'estan generant al món de parla grega avui mateix, i que per tant enfonsa les seues arrels – i mai millor dit – a l'Antiguitat, aquesta constant és la presència abundant, detallada, pormenoritzada, dels elements vegetals.

* El present article és una adaptació del Treball Final de Màster que, amb el mateix títol, es va llegir a la Universitat Jaume I en novembre del 2020, dirigit pel dr. Rubén J. Montañés.

En conseqüència amb el que s'ha dit, el valor dels elements vegetals per a Seferis és doble: d'una banda, en la major part dels casos, el valor «natural» de caracterització d'un paisatge, de senyal d'identitat; i d'una altra, tota la càrrega mítica, o per dir-ho així històrica, que comporta una gran part dels elements vegetals; es tracta de destriar-ne aquest doble valor.

S'ha procedit, doncs, a establir un corpus de passatges on hi ha elements vegetals, dels quals s'han triat en concret aquells en que apareixen plantes i flors, a partir dels quals s'han recercat els referents de l'Antiguitat, en dos vessants:

a. Textos literaris: els textos homèrics, la poesia lírica arcaica (amb especial atenció a Safo de Lesbos) i la poesia bucòlica hel·lenística, sobretot Teòcrit.

b. Autors científics de l'Antiguitat. Ens hem centrat, concretament, en Teofrast i la seua *Περὶ φυτῶν ἱστορία*, més coneguda pel títol llatí *De historia plantarum*, és a dir, *Recerca sobre les plantes*, primera classificació de plantes de manera sistemàtica per la qual Teofrast és considerat el pare de la botànica; i Pedani Dioscórides (40 dC - 90) metge, farmacòleg i botànic natural d'Anazarb, a Àsia Menor, autor de *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*, que se sol citar pel títol en llatí *De materia medica*, traduïble per *Els materials de la medicina*, obra que va tindre gran difusió, es va traduir al llatí i a l'àrab i es convertí en el manual de farmàcia per excel·lència de l'Edat Mitjana i del Renaixement; precursora de la farmacopea moderna, s'hi recullen unes 600 plantes medicinals, així com minerals i substàncies d'origen animal.¹

El darrer pas ha estat la interpretació de les plantes i les flors en el context de cada poema, partint del que abans s'ha dit o, si escau, segons la seua presència constant en la poesia de Seferis; en alguns casos, establint una comparació amb altres poetes neogrecs, sobretot de la generació poètica dels '30, *senior* de la qual fou Iorgos Seferis.

S'hi ha fet us de traduccions, sobretot en català i l'espanyol. De l'obra poètica completa de Seferis, n'hi ha en espanyol la de Badenas de la Peña (1986), on s'han detectat alguns errors, greus en algun cas, en què no incorre la molt més recent de Castillo Didier (2018). Quan ha estat possible, emperò, s'han fet servir les traduccions en la nostra llengua de poemaris concrets: *Mithistorima* de Carles Miralles (1980), *Quaderns de bord* de Joan-Frederic Calabuig (2019)² i *Tres poemes secrets* de Jesús Cabezas i Rubén Montañés (1993). Hi ha altres traduccions de poemes aïllats que es ressenyen, com aquestes, a l'apartat de bibliografia, però només s'han consultat circumstancialment. També, per a altres poetes neogrecs, s'han utilitzat amb preferència traduccions catalanes, com ara la de Rubén

¹ L'utilíssim manual del dr. Pius Font i Quer *Plantas medicinales*, editat per primera vegada en 1962 i consultat moltes vegades per a aquest treball, porta com a subtítol precisament *El Dioscórides renovado*, com a reconeixement a l'obra del metge de l'Antiguitat.

² Vull manifestar el meu agraïment particular al professor Joan-Frederic Calabuig, que amablement em va permetre disposar dels documents originals, en format digital, de la seua traducció.

Montañés (1992) de *To Áxion Estí* d'Odiseas Elitis o la d'Eusebi Ayensa (2003) de *Divuit cançons de la pàtria amarga* de Iannis Ritsos. Totes les altres traduccions de texts en grec modern que apareixen en aquest treball han sigut realitzades per mi però revisades i corregides pel professor Rubén Montañés, o bé són d'aquest mateix, inèdites.

Per a la *Recerca sobre les plantes* de Teofrast he emprat la traducció espanyola de Díaz-Regañón (1988) i amb menys freqüència l'anglesa, ja més que centenària, de Hort (1916). Per a *Els materials de la medicina* de Dioscòrides cal utilitzar, sense dubtar-ho, el *Dioscòrides interactivo* de la Universidad de Salamanca, <https://dioscorides.usal.es>.

Finalment, per tal de facilitar la lectura del treball, s'ha elaborat la següent taula d'abreviatures, que evita la repetició tediosa dels títols dels poemaris:

TÍTOL EN GREC	1a EDICIÓ	TÍTOL EN CATALÀ	SIGLA
Στροφή	1931	<i>Strofi</i>	ST
Η Στέρνα	1932	<i>La cisterna</i>	LC
Μυθιστόρημα	1935	<i>Mithistorima</i>	MTH
Γυμνοπαιδία	1936	<i>Gimnopèdia</i>	GP
Τετράδιο Γυμνασμάτων (1928-1937)	1940	<i>Quadern d'exercicis (1928-1937)</i>	QE1
Ημερολόγιο καταστώματος Α'	1940	<i>Diari de bord I</i>	DB1
Ημερολόγιο καταστώματος Β'	1945	<i>Diari de bord II</i>	DB2
Κίχλη	1947	<i>Tord</i>	T
Ημερολόγιο καταστώματος Γ'	1955	<i>Diari de bord III</i>	DB2
Τρία κρυφά ποιήματα	1966	<i>Tres poemes secrets</i>	TPS
Ποιήματα με ζωγραφιές σε μικρά παιδιά	1975	<i>Poemes amb dibuixos per a la xicalla</i>	PDX
Τετράδιο Γυμνασμάτων Β'	1976	<i>Quadern d'exercicis II</i>	QE2
Επί Ασπαλάθων...	1971	<i>Damunt d'argelagues</i>	DA

Els texts de Seferis es presenten a doble columna, original i traducció, tot indicant els versos a què corresponen; quan no n'apareixen les xifres d'aquests, és que s'ha reproduït el poema íntegre, per la seua curta extensió. Pel que fa al text grec, s'ha pres de l'edició electrònica a *Ανεμόσκαλα - Συμφραστικοί Πίνακες Λέξεων για Μείζονες Νεοέλληνες Ποητές*, allotjada al Portal de Recursos per a la Llengua Grega <https://www.greek-language.gr/>. En aquest portal es pot consultar també el *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (*Diccionari de la Llengua Neogrega Comuna*), abreviadament *ΛΚΝ*.

Cada nova entrada del llistat de plantes i flors presenta la denominació o denominacions més freqüents en la nostra llengua i el nom científic, seguit del grec modern i del grec antic.

2. Plantes i flors en l'obra poètica de Iorgos Seferis

Agapant (*Agapanthus africanus*). GM ο αγάπανθος. Desconegut en grec antic.

L'agapant (*Agapanthus africanus*), nom format a partir dels mots grecs ἀγάπη, «amor» i ἄνθος, «flor», significa, per tant, «flor de l'amor»; en grec modern és conegut com a αγάπανθος ο κρίνος της Αφρικής, «lliri d'Àfrica». D'origen sudafricà, s'han adaptat molt bé al clima mediterrani, on són avui freqüents en jardins i fins i tot en mitjanes de carreteres. També és coneguda l'espècie de flor blanca, *Agapanthus praecox*.

En l'obra poètica de Seferis, aquesta flor es troba en dos poemes pertanyents al mateix poemari i relativament propers en el temps.

Ο Στράτης Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους	Stratis el Mariner entre els agapants (DB2)
Οι αγάπανθοι προστάζουν σιωπή (10) κι οι αγάπανθοι καρφωμένοι σαν τις σαΐτες της μοίρας (25) οι αγάπανθοι τ' ασφοδίλια των νέγρων (30) Μα πρέπει να μ' αρμηνέψουν οι πεθαμένοι είναι οι αγάπανθοι που τους κρατούν αμίλητους (42-43)	Els agapants manen silenci i els agapants clavats com sagetes del destí els agapants són els asfòdels dels negres Però cal que m'atracin els morts; són els agapants qui els mantenen en silenci

Aquest poema està datat en gener del 1942 al Transvaal, a Sudàfrica, és a dir, durant l'exili del govern grec. Tot plegat, l'agapant – que possiblement Seferis coneixeria en aquesta estada a Sudàfrica – s'hi configura com una versió «exòtica» i/o «negra» de l'asfòdel – la flor grega dels morts per excel·lència; vegeu-la en aquest mateix treball, més endavant – implícitament als vs. 1-2: Δεν έχει ασφοδίλια, μενεξέδες, μήτε υάκινθους· πώς να μιλήσεις με τους πεθαμένους (No hi ha asfòdels, ni violetes, ni jacints; / ¿com parlaràs amb els morts?), el primer dels quals, a banda dels asfòdels té ressons de Teòcrit, *Idil·lis* X 28-29: καὶ τὸ ἴον μέλαν ἐστὶ καὶ ἄ γραπτὰ υάκινθος, / ἄλλ' ἔμπας ἐν τοῖς στεφάνοις τὰ προᾶτα λέγονται. (També la viola és negra, i també l'escrit jacint / però per fer les garlandes són els primers que prenen) (Hunter, 1999: 207-208). Violetes, però sobretot

jacints, tenen relació amb la mort. L'altra identificació és explícita: οι αγάπανθοι τ' ασφοδίλια των νέγρων (els agapants són els asfòdels dels negres, v. 30).

Τελευταίος σταθμός	Darrera etapa (DB2)
<p>Ίσως και να 'θελε να μείνει βασιλιάς ανθρωποφάγων ξοδεύοντας δυνάμεις που κανείς δεν αγοράζει, να σεργιανά μέσα σε κάμπους αγαπάνθων ν' ακούει τα τουμπελέκια κάτω απ' το δέντρο του μπαμπού, καθώς χορεύουν οι αυλικοί με τερατώδεις προσωπίδες. (68-72)</p>	<p>Ni que hagi volgut restar rei d'antropòfags i esmerçar forces que ningú no compra, passejar per planes d'agapants i sentir els tambors sota l'arbre del bambú, mentre dansen els cortesans amb màscares monstruoses.</p>

A l'exili, mancat del seu paisatge, de les flors que brollen de la terra on són els seus morts, els seus avantpassats, Stratis el Mariner, l'*alter ego* poètic de Seferis, estableix una equivalència en l'agapant.

Datat a Cava dei Tirreni el 5 d'octubre del 44, aquest llarg i reflexiu poema porta el títol ben significatiu «Darrera etapa», i correspon al final de l'exili del govern grec, que va retornar oficialment a Grècia el 18 d'octubre del 1944. En combinació amb les idees properes «antropòfags», «tambors», «bambú», «màscares», el poeta sembla voler expressar que ha recorregut llocs caracteritzats com a «salvatges», i tanmateix dubta ara si el retorn a la llar pàtria serà molt més civilitzat que això. Tanmateix, després de la caracterització que ha fet al poema vist anterior: οι αγάπανθοι τ' ασφοδίλια των νέγρων, «els agapants són els asfòdels dels negres», ara, να σεργιανά μέσα σε κάμπους αγαπάνθων, «passejar per planes d'agapants» inevitablement ens remet a l'ἀσφοδελὸς λειμών homèric, «la prada d'asfòdels» on hi ha, a l'Hades, les ànimes dels morts. Vegeu-ho, més endavant, a l'entrada «asfòdel».

Alfàbega, alfàbrega (*Ocimum basilicum*). GM το βασιλικό. GA τὸ ὠκιμον, τὸ βασιλικόν

El nom antic de l'alfàbega és ὠκιμον. Teofrast l'esmenta en nombroses ocasions (I 6, 6-7 i 10, 7; VII 1, 2-3; 2, 1, 4, 7-8; 3, 1, 2-3; 4; 4, 1; 5, 2, 4, 5; 7,2; IX 18, 5); Dioscòrides (II 141) enumera les seues moltes propietats, entre les quals destaquem, com a curiositat, que si se'n menja molta provoca ambliopia, és a dir, disminució de la visió (βιβρωσκόμενον πολὺ ἀμβλυοπές ἐστιν). També a tall de curiositat, Ὠκιμον era el sobrenom d'una hetera, que presumptament anava sempre molt perfumada, esmentada pels comediògrafs Anaxàndrides (9 K.-A.), Eubul (53 K.-A.) i Nicòstrat (20 K.-A.), i per l'orador Hiperides (frag. 13 J.), recollits tots per Ateneu de Nàucratis al llibre XIII de *El sopar dels erudits*.

La denominació moderna és βασιλικό, que d'altra banda, en la forma βασιλικόν, ja es troba documentada als *Cirànides* (*Κυρανίδες*), un recull acumulatiu de textos de medicina popular i màgia, compilat per primera vegada el s. IV; també a Hesiqui (s. v. ὠκιμον) i la *Suda*. A βασιλικόν 'reial' cal sobrentendre-li el substantiu φυτόν 'planta'; «planta reial», o «pròpia de reis», doncs. De βασιλικό[v] provenen de manera immediata l'italià *basilico*, el francès *basilic* i l'anglès *basil*. El nostre «alfàbega» i l'espanyol *albahaca* provenen de l'àrab *al habaqah*; el judeo-espanyol *aljabaka*, amb la *j* pronunciada com en valencià, sembla trobar-se a mig camí.

Reial o no, l'alfàbega és enormement popular a la cultura grega; als pobles no hi ha casa que no en tinga a la porta en testos i jardineres, i a les ciutats n'hi ha a la majoria de balcons. És sorprenent, doncs, que a Seferis només aparega en una ocasió:

3. Εφηβος - Ο κ. Στράτης Θαλασσινός περιγράφει έναν άνθρωπο	3. Adolescent - El sr. Stratis Thalassinós descriu una persona (QE1)
την τρίτη μέρα αγάπησα μια κοπέλα πάνω σε μια κορφή είχε ένα άσπρο σπιτάκι σα ρημοκλήσι μια γριά μάνα στο παραθύρι με σκυμμένα γυαλιά πάνω σε βελόνες, πάντα σιωπηλή μια γλάστρα βασιλικό μια γλάστρα γαρούφαλα την έλεγαν νομίζω Βάσω Φρόσω ή Μπίλιω έτσι ξέχασα τη θάλασσα. (12-17)	el tercer dia vaig estimar una xicota damunt d'un cim tenia un caseta blanca com una ermita una mare vella a la finestra amb ulleres abaixades damunt d'agulles, sempre callada un test amb alfàbega un test amb clavells es deia crec Vaso Froso o Bilio; així vaig oblidar la mar.

Ací l'alfàbega forma part d'un seguit d'elements familiars o domèstics que representen l'oposició entre els viatges d'aquest Odisseu particular, *alter ego* de Seferis, Stratis Thalassinós (és a dir, «Mariner») i la vida a terra ferma.

Anemone (*Anemone coronaria*, tipus taxonòmic). GM η ανεμώνη / ανεμόνα. GA
ή άνεμώνη

El gènere *Anemone*, de la família de les ranunculàcies, engloba vora les 150 espècies, les principals de les quals són *coronaria*, *pavonina*, *nemorosa*, *hortensis* i *pulsatilla*. Probablement siga una de les flors més esteses arreu del món, bé perquè s'ha anat adaptant a pràcticament tots els climes temperats, bé perquè s'ha introduït com a flor molt utilitzada en jardineria, per les moltes varietats i vius colors.

En l'Antiguitat, a banda de les consideracions que en fan autors científics com ara Teofrast (*Recerca sobre les plantes*, en molts llocs) o Dioscòrides (II 176), té una indubtable tradició poètica, dins la qual podem destacar Teòcrit (*Idil·lis* V 92-93): ἀλλ' οὐ σύμβλητ' ἔστι κυνόσβατος οὐδ' άνεμόνα / πρὸς ῥόδα, τῶν ἄνθηρα παρ' αίμασιαῖσι πεφύκει «No són comparables la gavarra³ ni l'anemona / amb les roses, que aquelles creixen als ombrius dels bancals». Bió d'Esmirna (*Planys per Adonis* I 72) diu que les anemones van nàixer de les gotes de la sang d'Adonis. En la mateixa línia, Ovidi (*Metamorfosis* X 345-358), que no es refereix explícitament a l'anemone, però parla del seu caràcter efímer, perquè la desfan «els mateixos vents que li donen nom». L'etimologia que relaciona άνεμώνη amb άνεμος 'vent' és, doncs, tan indemostrable com antiga (López Terrada, 2005-2006: 38-39).

Tot plegat, les connotacions són de flor humil, fràgil i efímera, però molt bonica. També la trobem a la cançó popular, com ara en aquesta críptica μαντινάδα⁴ de Creta: Η αναμόνα σα μαδεί, τση πέφτει φύλλο-φύλλο, / ποτέ τον ξενοχωριανό μην τον εκάνεις φίλο «Quan l'anemona es desfulla, li cauen les fulles una per una / el qui no siga del poble, mai no el tingues per amic».

³ Vegeu, més endavant, l'entrada «Rosa».

⁴ En grec μαντινάδα: tipus de díctic popular, decapentasil·lab, i d'habitud rimat, que es canta sobretot a Creta (Diccionari Triandafil·lidis). El mot prové del vènet *matinada*, amb el mateix significat que en valencià.

L'anemone apareix en dos poemes de Seferis:

Το φύλλο της λεύκας	La fulla de l'àlber (QB1)
<p>Έτρεμε τόσο που το πήρε ο άνεμος έτρεμε τόσο πώς να μην το πάρει ο άνεμος πέρα μακριά μια θάλασσα πέρα μακριά ένα νησί στον ήλιο και τα χέρια σφίγγοντας τα κουπιά πεθαίνοντας την ώρα που φάνηκε το λιμάνι και τα μάτια κλειστά σε θαλασσινές ανεμώνες. (1-11)</p>	<p>Tremolava tant que va emportar-se-la el vent tremolava tant com no se l'havia d'emportar enllà al lluny una mar enllà al lluny una illa al sol i les mans aferrades als remes morint tot just quan el port s'albirava i els ulls closos en anemones marines.</p>

Sens dubte ací l'anemone del v. 11 té una clara relació amb el vent que s'emporta la fulla d'àlber al v. 1. Tot plegat, emperò, la imatge és marina: la mar, l'illa, els remes, el port i les anemones... marines. Parlant amb propietat, doncs, no es tracta ja d'un element vegetal, sinó animal, l'actiniari *Anemonia viridis* (o qualsevol del gènere *Anemonia*). Tanmateix, com que aquesta rep el nom a partir de la flor, en referència als tentacles que pareixen fulles onejant al vent, hem cregut escaient recollir-lo ací.

β' Ο ΗΛΟΝΙΚΟΣ ΕΛΠΗΝΩΡ	II EL VOLUPTUÓS ELPÈNOR (T)
<p>Φωνάζουν μα δεν έχουν τί να πουν. Πάρε κυκλάμινα, πευκοβελόνες, κρίνα απ' την άμμο, κι απ' τη θάλασσα ανεμώνες· γυναίκα που έχασες το νου, άκου, περνά το ξόδι του νερού...» (80-85)</p>	<p>Criden però no tenen res a dir. Pren ciclàmens, agulles de pi, lliris de l'arena, i anèmones del mar; dona que perderes el seny, escolta, passa l'enterrament de l'aigua... »</p>

Pel que fa al «voluptuós Elpènor» és un dels companys d'Odisseu. Quan els companys d'Ulisses estaven reunint-se de bon matí per a marxar de l'illa de Circe, Elpènor es va quedar adormit a la terrassa del palau sota els efectes del vi que havia begut la vespra. El van cridar, i ell, sense recordar-se d'on es trobava, mig adormit encara, va caure de la terrassa es va matar en l'acte. Odisseu va trobar després als Inferns el seu espectre, qui li va pregar que se li concedissen les honres fúnebres habituals; Odisseu ho va fer. En l'Antiguitat al Laci s'ensenyava la tomba d'Elpènor. La font principal i pràcticament única és l'*Odissea* X 550 s.; XI 57 s.; XII 10 s. En línies generals, Elpènor representa l'hedonisme inconscient i fins i tot negligent.

Aquests versos pertanyen a la darrera part del poema, que porta el subtítol Το ραδιόφωνο (La ràdio), i prenen un caràcter malenconiós i pessimista. S'hi apleguen la terra (ciclàmen, agulles de pi), la platja (lliris) i la mar, representada per les anemones. Hi val allò que hem dit abans al respecte.

Argelaga pilosa (*Calicotome villosa*), argelaga (*C. spinosa*). GM ο ασπάλαθος GA ó ασπάλαθος

L'argelaga (*Calicotome villosa* o *Calicotome spinosa*) s'anomena en grec modern σπαλάχτροι, σπαλάθροι i ασπάλαθος. El cultisme ασπάλαθος emprat per Seferis és antic; val a dir que ja en l'Antiguitat aquesta denominació era una mica imprecisa i s'aplicava a gèneres i espècies semblants: *Alhagi maurorum*, *Genista acanthoclada*...

Com tantes altres vegades, ens trobem amb un desplaçament de denominacions. La descripció que fa Dioscòrides (I 20) de l'ασπάλαθος només coincideix amb la que en fa Seferis en el fet que es tracta de plantes de tija llenyosa i molt espinoses.⁵ De fet en grec antic sembla haver estat un genèric per a «planta punxosa» (*Col·lecció Teognídia* 1193; Teòcrit, *Idil·lis* IV 57). Apareix només en un dels seus darrers poemes, titulat en grec antic «Ἐπὶ ἀσπαλάθων...» «Damunt d'argelagues» (QE2):

«Ἐπὶ ἀσπαλάθων...»	Damunt d'argelagues
<p>Ἦταν ωραίο το Σούνιο τη μέρα εκείνη του Ευαγγελισμού πάλι με την άνοιξη. Λιγοστά πράσινα φύλλα γύρω στις σκουριασμένες πέτρες το κόκκινο χώμα κι ασπάλαθοι δείχνοντας έτοιμα τα μεγάλα τους βελόνια και τους κίτρινους ανθούς. (1-6) «Τον έδεσαν χειροπόδαρα» μας λέει «τον έριξαν χάμω και τον έγδαραν τον έσυραν παράμερα τον καταξέσκισαν απάνω στους αγκαθερούς ασπάλαθους και πήγαν και τον πέταξαν στον Τάρταρο, κουρέλι». (14-18).</p>	<p>Estava bonic Súnion aquell dia de l'Anunciació de nou amb la primavera. Escasses fulles verdes al voltant de les pedres rovellades la terra roja i argelagues mostrant, preparades, les sues grans agulles i les flors grogues. «El van lligar de peus i mans» ens diu «el tiraren a terra i l'espellaren l'arrossegaren a una banda l'esqueixaren damunt les espinoses argelagues i anaren a llançar-lo al Tàrtar, fet un nyap».</p>

La clau per a la interpretació del poema la dona el mateix Seferis en una nota al títol, en grec antic, pres de la *República* de Plató (616a), passatge al qual el poema es refereix explícitament, i de fet quasi es limita a la traducció; es tracta del càstig que reben a l'Hades els tirans, i en concret Ardieu, que segons s'hi diu «havia esdevingut tirà en alguna ciutat

⁵ El web *Dioscòrides interactivo* de la Universidad de Salamanca identifica l'ασπάλαθος (que tradueix a l'espanyol pel cultisme «aspálato») amb l'*Alhagi maurorum* L. (<http://dioscorides.usal.es/p2.php?numero=23>).

de Pamfília, mil anys abans d'aquest moment, i havia matat el seu ancià pare i el seu germà gran i, segons es deia, havia comés molts altres sacrilegis» (615cd). L'argelaga no té una altra funció, doncs, sinó la de ser-ne instrument de suplici.

El poema, tot plegat, és més polític del que podria semblar en una primera lectura. Datat el 31 de març del 1971, en plena dictadura «dels coronels» – contra la qual Seferis s'havia manifestat implícitament moltes vegades i explícitament, de manera especial, el 28 de març del 1969, en unes declaracions retransmeses per la BBC a Grècia, per l'emissora de París i per Deutsche Welle –, el poema s'havia publicat primer en *Le Monde* el 27 d'agost del 1971, en una versió francesa del propi poeta; i en la primera plana del periòdic grec *To Βήμα* (*La Tribuna*) del 23 de setembre del 1971, acompanyant la fotografia de la impressionant gentada que va acudir al funeral del poeta, mort tres dies abans. El paral·lelisme entre aquest funeral i el de Kostís Palamàs, el 27 de febrer del 1943, en plena ocupació nazi i que es va convertir en una manifestació popular contra aquesta, va quedar manifest (Kokolis 1985, 25-35).

Asfòdel (porrassa, albó, caramuixa, gamó) (*Asphodelus* spp.). GM το ασφοδίλι. GA ó ασφόδελος

El gènere *Asphodelus*, de la família de les asfodelàcies (segons altres taxonomies, de les xantorreàcies, i abans es classificava entre les liliàcies), s'estèn des de l'Europa mediterrània fins a l'Índia. Comprén nombrosíssimes espècies, moltes de les quals es fan servir en jardineria; tanmateix, i tenint en compte la forta connotació mortuòria que té aquesta flor en l'Antiguitat, especialment als poemes homèrics, s'ha especulat molt al respecte. Les espècies més probables – amb totes les reserves que això mereix – són *l'aestivus* i el *fistulosus* L. Val a dir que l'esmentada connotació fúnebre és exclusivament homèrica (*Odissea* XI 539, XXIV 13); els autors científics antics, com ara Teofrast (*Recerca sobre les plantes* I 10, 7) o Dioscòrides (II 169) no hi fan cap referència, però tampoc no en fa cap Teòcrit (*Idil·lis* I 53 i VII 68).

És aquesta, emperò, la que apareix en cinc poemes de Seferis:

Θ'	IX (MTH 9)
Τ' άστρα της νύχτας με γυρίζουν στην προσδοκία του Οδυσσέα για τους νεκρούς μες στ' ασφοδίλια. Μες στ' ασφοδίλια σαν αράξαμε εδώ πέρα θέλαμε να βρούμε τη λαγκαδιά που είδε τον Άδωνι λαβωμένο (13-16).	Les estrelles de la nit em guien cap a l'esperança d'Ulisses de trobar els morts entre els asfòdels. Quan hi fondejàrem, aquí entre els asfòdels, volíem trobar el gorg que veié Adonis ferit.
ΚΔ'	XXIV (MTH 24)
Εδώ τελειώνουν τα έργα της θάλασσας, τα έργα της αγάπης. Εκείνοι που κάποτε θα ζήσουν εδώ που τελειώνουμε αν τύχει και μαυρίσει στη μνήμη τους το αίμα και ξεχειλίζει ας μη μας ξεχάσουν, τις αδύναμες ψυχές μέσα στ' ασφοδίλια, ας γυρίσουν προς το έρεβος τα κεφάλια των θυμάτων: Εμείς που τίποτε δεν είχαμε θα τους διδάξουμε τη γαλήνη.	Aquí acaben les obres de la mar les obres de l'amor. Aquells qui un dia viuran aquí on nosaltres acabem, si s'esdevé que se'ls enfosqueix a la memòria la sang i se'ls desborda, que no ens oblidin, ànimes impotents entre els asfòdels, que girin cap a l'Èreb els caps de les víctimes. Nosaltres que res no teníem els ensenyarem la serenitat.
Δευτέρα - [Ο κ. Στράτης Θαλασσινός] Σημειώσεις για μια «Εβδομάδα»	Dilluns - [El sr. Stratis Thalassinós] Anotacions per a una «Setmana» (QE)
Μέσα στα σκυφτά ασφοδίλια οι τυφλοί κοιμούνται ένας λαός τυφλών και τ' ασφοδίλια σκύβουν μαυρισμένα από την πάχνη της αυγής. (1-3)	Entre els asfòdels capcots els cecs dormen un poble de cecs i els asfòdels s'acoten ennegrits per la gebrada de l'alba.
Επιφάνια, 1937 - Σχέδια για ένα καλοκαίρι	Epifania, 1937 - Plans per a un estiu (QE)
Τ' ανθισμένο πέλαγο και τα βουνά στη χάση του φεγγαριού η μεγάλη πέτρα κοντά στις αραποσυκιές και τ' ασφοδίλια το σταμνί που δεν ήθελε να στερέψει στο τέλος της μέρας και το κλειστό κρεβάτι κοντά στα κυπαρίσσια και τα μαλλιά σου χρυσά· τ' άστρα του Κύκνου κι εκείνο τ' άστρο ο Αλδεβαράν. (1-5)	La mar florida i les muntanyes al minvant de la lluna la gran pedra a prop de les figueres paleres i els asfòdels el pitxer que no volia exhaurir-se en acabar-se el dia i el llit tancat a prop dels xiprers i els teus cabells daurats; els estels del Cigne i aquell estel, Adebaran.

Ο Στράτης Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους | Stratis Thalassinós entre els agapants (DB2). Vegeu l'entrada «agapant».

Dels cinc poemes, el que ens dona la clau d'interpretació simbòlica és el primer, MTH 9, per les explícites referències homèriques: inequívocament Seferis s'hi refereix a la visita que fa Odisseu a l'Hades (*Odissea* XI) per tal de consultar l'espectre de Tirèsias; al llarg de la visita hi ha també breus converses amb morts il·lustres. La referència als asfòdels és en

realitat, una recaracterització (*Odissea* XI, 487-491; 539; 573). L'Hades estava dividit en tres parts: el Tàrtar, la més profunda, on hi havia els rèprobes eterns; els Camps Elisis, on eren els herois; i a les prades dels asfòdels es trobaven els morts no il·lustres, que no havien estat ni especialment bons ni especialment dolents. En conseqüència, l'asfòdel també era la flor que els grecs de l'Antiguitat solien portar a les tombes.

Baladre (*Nerium oleander*). GM η πικροδάφνη. GA ή ροδοδάφνη, τὸ ροδόδενδρον

Probablement no hi ha planta més mediterrània, ni més abundant, que el baladre; a banda del seu caràcter de vegetació autòctona de gran freqüència, se l'ha utilitzat molt en jardineria, i a tall d'anècdota avui és habitual veure'l a les mitjanes de les autovies, per ser de gran resistència i baix manteniment. Les seues flors, blanques o de colors vius que van del rosa al roig, són un al·licient més per al seu us ornamental.

Les flors d'aquesta apocinàcia expliquen les seues denominacions en grec, ροδόδενδρον, literalment «arbre de roses», que no s'ha de confondre amb el rododendre, l'ericàcia *Rhododendron ferrugineum*, i ροδοδάφνη, «llorer de roses» (Dioscòrides IV 81; Plini, XVI 79). Aquesta associació amb el llorer, probablement pel color de les fulles, la retrobem a la denominació actual, πικροδάφνη, «llorer amarg». Dioscòrides, que al passatge citat esmenta els altres noms, li dona per denominació pròpia νήριον (cf. νηρόν, νηρός «aigua»), potser per trobar-se molt sovint vora les lleres de rius, o fins i tot a les rambles; d'ací el gènere *Nerium*, mentre que l'espècie, *oleander*, es justificaria pel fet que les fulles són una ampliació de les de l'olivera. Tornant al llorer, val a recordar que el mot espanyol «adelfa» prové de l'àrab hispànic *addifla*, la forma clàssica del qual seria *al diflà*, al seu torn del grec δάφνη, que tant en grec antic com modern designa el llorer.

En català, «baladre» prové del llatí *verātrum*, que significa «d'arrels fosques», tot i que aquest mot no designava el *Nerium oleander* sinó una altra planta; els diccionaris apunten a l'el·lèbor (*Helleborus spp.*), però sense donar-ho per segur. Ens limitarem ací a fer esment que el matapoll (*Daphne gnidium*) és anomenat també «baladre bord», o a Menorca simplement «baladre».

El baladre apareix en quatre poemes de Seferis:

ΣΤ'	VI (MTH 6)
Το περιβόλι με τα σιντριβάνια που ήταν στο χέρι σου ρυθμός της άλλης ζωής, έξω από τα σπασμένα μάρμαρα και τις κολόνες τις τραγικές κι ένας χορός μέσα στις πικροδάφνες κοντά στα καινούρια λατομεία, ένα γυαλί θαμπό θα το 'χει κόψει από τις ώρες σου. (6-12)	El jardí amb els brolladors que eren a la teva mà ritme de l'altra vida, enllà dels marbres destrossats i de les columnes tràgiques i d'una dansa entre els oleandres prop de les noves pedreres un vidre tèrbol l'haurà tallat de les teves hores.
Άνθη της πέτρας... - Σχέδια για ένα καλοκαίρι	Flors de la roca... Plans per a un estiu (QE)
Άνθη της πέτρας μπροστά στην πράσινη θάλασσα με φλέβες που μου θύμιζαν άλλες αγάπες γυαλίζοντας στ' αργό ψιχάλισμα, άνθη της πέτρας φυσιολογικές που ήρθαν όταν κανένας δε μιλούσε και μου μίλησαν που μ' άφησαν να τις αγγίξω ύστερ' απ' τη σιωπή μέσα σε πεύκα σε πικροδάφνες και σε πλατάνια.	Flors de la roca davant la mar verda amb venes que em recordaven altres amors lluïnt al plovisqueig lent, flors de la roca fisiognomies que vingueren quan ningú no parlava i em van parlar que em van deixar tocar-les després del silenci enmig de pins de baladres i de plàtans.
β' Ο ΗΛΟΝΙΚΟΣ ΕΛΠΗΝΩΡ	II EL VOLUPTUÓS ELPÈNOR (T)
– Άκουσε ακόμη τούτο. Στο φεγγάρι τ' αγάλματα λυγίζουν κάποτε σαν το καλάμι ανάμεσα σε ζωντανούς καρπούς – τ' αγάλματα κι η φλόγα γίνεται δροσερή πικροδάφνη, η φλόγα που καίει τον άνθρωπο, θέλω να πω. (12-16)	– Escolta encara això. A la lluna les estàtues es vinclen de vegades com la canya entre fruits vius – les estàtues; i la flama esdevé baladre fresc, la flama que crema la persona, vull dir. (12-16)
Θερινό ηλιοστάσι ΣΤ'	Solstici d'estiu VI (TPS)
Κάτω στις δάφνες κάτω στις άσπρες πικροδάφνες κάτω στον αγκαθερό βράχο κι η θάλασσα στα πόδια μας γυάλινη. (1-4)	Davall els llofers, davall els blancs baladres, davall el penyal espinós i la mar als nostres peus cristal·lina. (1-4)

En totes quatre ocasions el baladre apareix formant part d'un paisatge «propi», tant si és natural i esquerp com si es tracta d'un jardí. En «El voluptuós Elpènor», emperò, s'hi afegeix la connotació de «frescor»: en un paisatge mediterrani estiuenc i ressec, sovint el baladre constitueix l'única nota verda.

D'altra banda, aquesta consagració del baladre com a element indispensable del paisatge patri no és una característica exclusiva de Seferis. Vegeu, a tall d'exemple, Iannis Ritsos (Monemvassia, 1909 - Atenes, 1990), un dels poetes més representatius i prolífics de la generació dels 30, *senior* de la qual fou Seferis:

Το νερό (18 Λιανοστράγουδα της πικρής πατρίδας)	L'aigua (<i>Divuit cançons de la pàtria amarga</i>)
<p>Του βράχου λιγυστό νερό, απ' τη σιωπή αγιασμένο, απ' το καρτέρι του πουλιού, τη σκιά της πικροδάφνης.</p> <p>Κρυφά το πίνει η κλεφτουριά και το λαιμό σηκώνει σαν το σπουργίτι και βλογά τη φτωχομάνα Ελλάδα.</p>	<p>La mica d'aigua de la roca, consagrada pel silenci, per l'espera de l'ocell i per l'ombra del baladre.</p> <p>La beuen d'amagat els bandolers i alcen el coll com fa el pardal i beneeixen la pobra mare Grècia.</p>

Sobre els elements de la cançó demòtica⁶ assumits en major o menor grau per la generació poètica dels 30, entre els quals els de la natura, vegeu Ayensa (2003).

Carabassa (*Lagenaria siceraria* [Molina] Standl; *Cucurbita maxima* Duchesne. GM η κολοκύθα. GA ή κολοκύνθη

La forma κολοκύθα emprada per Seferis és, en grec modern, un augmentatiu de κολοκύθι; però en realitat, κολοκύθι éra un (fals) diminutiu del mot antic κολόκυνθα o κολοκύνθη, que designava la carabassa de manera general, tot i que s'ha tendit a identificar-lo amb la varietat *Cucurbita maxima*, mentre que el mot σικύα faria referència a la *Lagenaria vulgaris* L. (García Soler 2001, 48-49).

La *Cucurbita máxima* Duchesne era molt consumida a la Grècia antiga: Teofrast (*Recerca sobre les plantes*, I 11, 4 i 13, 3; II 7, 5; VII 3, 5) ens en dona algunes notícies; Dioscòrides (II 134) parla de les propietats medicinals de la carabassa comestible; i Apici (*L'art de la cuina*,

⁶ «“Cançó demòtica” tradueix el grec δημοτικό τραγούδι. Sota aquesta denominació enquadrem tots aquells cants populars –és a dir: sense autor conegut–, de caràcter narratiu, que expressen vivències, sensacions o sentiments de qualsevol mena; llur extensió és variable, però difícilment ultrapassa els setanta versos, i el terme mitjà queda al voltant de la trentena» (Montañés 2005, 49).

VII 73-80) n'aporta vuit receptes culinàries. També Plini el Vell (XX 13-17) distingeix diferents tipus de carabasses i s'ocupa de les seues propietats curatives.

Ateneu de Nàucratis (II 58f ss.) parla extensament de les carabasses. Paral·lelament, hi ha la coloquinta (*Citrullus colocynthis* L. Schrader) que s'entén com la variant silvestre de la carabassa, i de la qual parla també Dioscòrides (IV 176).

Val a destacar que la carabassa, presumptament pel seu caràcter sucós, era popularment considerada saludable. D'aquesta consideració trobem ressó a la comèdia: així, el fragment 152 K.-A. d'Epicarm fa: *υγιέστεροόν θην ἐστὶ κολοκύντας πολὺ*, «és [o està] més sa que una carabassa». Més obscur és el fragment 98 K.-A. de Dífil: *ἐν ἡμέραισιν αὐτὸν ἐπτὰ σοι γέρον, / θέλω παρασχεῖν ἢ κολοκύντην ἢ κρίνον*, «en set dies, vellard, jo mateix / vull oferir-te o carabassa o lliri». La font, Zenobi ((*Epítome (Col·lecció Atos)* I 52 = *Ep. (Col·lecció Parisenca)* IV 18) cita el fragment precisament volent il·lustrar aquesta oposició, proverbial, però la interpretació no és massa convincent: *Ἡ κρίνον ἢ κολοκύντην. Τὸ τῆς κολοκύντης ἄνθος καλεῖται κρίνον· ἄδηλον δέ, εἰ οἴσει καρπὸν. Ἔταπτον οὖν τὸ μὲν κρίνον οἱ ἀρχαῖοι ἐπὶ τοῦ τεθνηκότος, τὴν δὲ κολοκύντην ἐπὶ τοῦ ὑγιουῦς. «"Ο Ἰλiri ο carabassa". La flor de la carabassa s'anomena *krínon* [lliri]; i és incert, si donarà fruit. En efecte, els antics assignaven el *krínon* al mort, i la carabassa als sans». El fragment d'Epicarm, emperò, i el fet que l'asfòdel es classificava antigament entre les liliàcies, i popularment es considera encara un lliri, ens fa dubtar de l'estranya explicació de Zenobi.*

La carabassa apareix en dos poemes de Seferis:

Canzona. Από τις «Μέρες του 1945 - 1951»	Canzona. Dels «Dies del 1945-1951» (QE2)
Μορφή των βυθισμένων Αγιασμάτων [...] κι όταν θλιβόμαστε κι όταν χαιρόμαστε για τα σπουδαία και για την κολοκύθα, βοήθησέ μας. (1 i 9-11)	Forma de les Aigües Santes enfonsades [...] i quan ens entristim i quan ens alegrem per les coses importants i per la carabassa, ajuda'ns.
Γράμμα στον Rex Warner, πάροικο του Storrs, Connecticut, U.S.A., για τα εξήντα του χρόνια. Τελευταία ποιήματα (1968-1971)	Carta a Rex Warner, resident a Storrs, Connecticut, USA, pels seus seixanta anys. Darrers poemes (1968-1971) (QE2)
«Λελύπημαι ἐπὶ τῇ κολοκύνθῃ» μουρμούριζε ο προφήτης Ιωνάς κοιτάζοντας τη μεγάλη Νινευή.	«M'he enfurimat per la carabassera» murmurava el profeta Jonàs mirant la gran Nínive.

En realitat, els dos passatges es refereixen al llibre de Jonàs (IV, especialment 5-11) i el retret del profeta a Déu per haver acceptat el penediment dels governants i el poble de Nínive i no haver destruït la ciutat. En el segon d'aquests poemes la referència és explícita – de fet, «Λελύπημαι ἐπὶ τῇ κολοκύνθῃ» és grec antic i reproduïx quasi textualment el text bíblic –; en el primer deixa clara l'oposició *τα σπουδαία / την κολοκύθα*, és a dir «les

coses importants / la carabassa». La planta, més que no el fruit, simbolitza allò que no és important *per se* però que ho pareix en una circumstància concreta.

Cyclamen (*Cyclamen sp.*). GM το κυκλάμινο. GA ή / ό κυκλάμινος

El nom ciclamen prové del grec antic κυκλάμινος, mot relacionat amb κύκλος 'rodona', presumptament per la rodonesa del tubercle del qual brota. El més freqüent a Grècia és el *Cyclamen graecum*, i el més utilitzat en jardineria el *Cyclamen persicum* Mill. Tot i la toxicitat que pot tindre aquest tubercle, en l'Antiguitat se'l considerava una planta apotropaica, és a dir, capaç de foragitar encanteris i mals d'ull. Així, Teòcrit (*Idil·lis* 122-123): κήγώ μὰν κνίζω Μόρσων τινά· καὶ τὸ δὲ λεύσσεις. / ἐνθῶν τὰν κυκλάμινον ὄρουσέ νυν ἐς τὸν Ἄλεντα. «També jo, Morsó, puc fer mal; ja ho veus també tu. / Ara, ves a l'Hales i arrenca ciclamen»; als versos anteriors s'ha esmentat en un sentit paregut de la calabruixa (*Muscari commosum*). Però els autors científics no se sostrauen a aquesta fama màgica: Teofrast (*Recerca sobre les plantes* IX 9, 3), en parlar de l'arrel, afirma que «diuen que l'arrel és un bon encanteri per a provocar un part ràpid, i també que és un filtre amorós». Dioscòrides (II 164), recurrent també al «diuen», recull aquesta mateixa informació.

En l'obra poètica de Seferis, el ciclamen apareix en els següents poemes:

Ο ηδονικός Ελπίνων – Το ραδιόφωνο	El voluptuós Elpènor – La ràdio (T) ⁷
<p>«Αθήναι. Ανελίσσονται ραγδαίως τα γεγονότα που ήκουσε με δέος η κοινή γνώμη. Ο κύριος υπουργός εδήλωσεν, Δεν μένει πλέον καιρός...» «...πάρε κυκλάμινα... πευκοβελόνες... κρίνα απ' την άμμο... πευκοβελόνες... γυναίκα...» «...υπερτερεί συντριπτικώς. Ο πόλεμος...»</p> <p style="text-align: right;">ΨΥΧΑΜΟΙΒΟΣ. (85-94)</p>	<p>«Atenes. Es desenvolupen acceleradament els esdeveniments que escoltà amb por l'opinió pública. El senyor ministre ha declarat, No queda temps... » «...pren ciclàmens... agulles de pi... lliris de l'arena... agulles de pi... dona... » «...supera aclaparadorament. La guerra... »</p> <p style="text-align: right;">CANVISTA D'ANIMES.</p>

⁷ Apareix també poc abans primera (v. 81); vegeu «anemone».

Έφεσος. Από τις «Μέρες του 1945 - 1951»	Efes. Dels «Dies del 1945-1951» (QE2)
Ωστόσο σκύβουν κάτω απ' το βήμα του Θεού τα κυκλάμινα.	Tanmateix s'inclinen sota el pas de Déu els ciclàmens.
Επιγράμματα και σχεδιάσματα (1968-1971)	Epigrames i esboços (1968-1971) (QE2)
Καθώς βαδίζει ο χρόνος και προχωρεί ο χειμώνας κι η τραχηλιά του κοκκινολαίμη στρέφει στο πιο σκούρο σαν τα κυκλάμινα –	Tal com camina el temps i avança l'hivern i el collar del pit-roig vira cap al més fosc com els ciclàmens –
Ο Μερλίνος ο μάγος - Δεύτερη Πράξη	El mag Merlí – Acte segon (PDX)
Κα ΚΟΥΡΜΟΥΛΑΚΗ: Τί λες, Κύριε; Να φάει το καημένο κανένα ραδικάκι κανένα φυλλαράκι, κανένα κυκλαμινάκι...	Senyora KURMULAKI: Què dius, Senyor? Que menge el pobrissó alguna xicorieta, alguna fulleta, algun ciclamenet...
ΜΕΡΛΙΝΟΣ: Ο Ραδικάκης, ο Φυλλαράκης, ο Κυκλαμινάκης, να φύγουν... είναι (πολύ θωμένος) είναι... είναι... είπα τόπι... ποταποί!	MERLÍ: En Xicoriet, en Fullet, en Ciclamenet, que se'n vagen... són (<i>molt enfadat</i>) són... són... he dit pilota... insignificants!
[...]	[...]
ΜΕΡΛΙΝΟΣ: Ραδικάκης!... Φυλλαράκης!... Κυκλαμινάκης!...	MERLÍ: Xicoriet! Fullet! Ciclamenet!
Ελεγίσιος, Περιστατικά (1945-1954)	Petita elegia, Circumstàncies (1945-1954) (QE2)
Το κονυζόχι, το θυμάρι, την αφάνα και το κυκλάμινο που γίνεται με τον καιρό πιο σκούρο και το βουνό που παίρνει χρώμα δαγκωμένο μούρο το δειλινό (1-4)	L'olivardó, el timonet, la pimpinella i el ciclamen que es fa amb el temps més fosc i la muntanya que pren color de mora mossegada al capvespre

El factor comú és el ciclamen com a element estable, inamovible, d'un paisatge. El ciclamen és d'aquestes flors i plantes que «sempre hi han estat», des de l'Antiguitat fins al present. A l'imaginari de Seferis, sembla haver-hi una tendència a confegir breus llistats d'aquests elements «simbòlics». En «El voluptuós Elpènor» apareixia juntament amb les anemones, les agulles de pi i els lliris de l'arena; el seu valor «patriòtic» – tot entenent per «pàtria» l'arrelament a un paisatge – es veu reforçat ací per barrejar-se, confusament, com marcant un estat entre son i vigília, amb l'estil recargolat, en la llengua purista pròpia de l'època, del comunicat en què s'anuncia la guerra. A «Efes», datat ben significativament a Ankara el 10 d'octubre del 1950, els ciclàmens semblen simbolitzar l'hel·lenisme aixafat per la voluntat de Déu – Turquia, en aquest cas. Al següent poema, el ciclamen s'emparella i compara amb un element del paisatge, el pit-roig o reiet (*Erithacus rubecula*),

ocell que es troba més en contacte amb l'home en tardor-hivern. En «El mag Merlí», obra destinada a la xicalla (Kókinos 2008, 58), i amb desplegament de diminutius, apareix amb la xicòria i les fulles, i tots alhora «antropomorfitzats». Finalment, a «Petita elegia» s'agrupa amb l'olivardó, el timonet i la pimpinella, i s'hi estableix una comparació amb la mora mossegada.

Insistim en el fet que la presència detallada d'elements vegetals caracteritzadors ni és una invenció de Seferis ni de la seua generació, sinó que és una constant des de l'Antiguitat; els exemples de la poesia lírica antiga, en especial Safo, són molt nombrosos. Per circumscriure'ns a la poesia contemporània, emperò, vegem-ne dos exemples que impliquen el ciclamen: un de Kostís Palamàs,⁸ i l'altre de Iannis Ritsos:

Ποίημα 5, <i>Οι πεντασύλλαβοι</i> (1925)	Poema 5, <i>Els pentasil·labs</i> (1925)
-Γεια σας, τριαντάφυλλα και γιασεμιά!	-Salut, roses i gessamins!
-Στου βράχου φέρτε με την κυκλαμιά.	-Porteu-me al ciclamen del penyal.
Κουβέντα με ένα λουλούδι (<i>18 λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας</i>)	Conversa amb una flor (<i>Divuit cançons de la pàtria amarga</i>)
Κυκλάμινο-κυκλάμινο στου βράχου τη σχισμάδα πού βρήκες χρώματα κι ανθείς πού μίσχο και σαλεύεις	-Ciclamen, bell ciclamen a l'esquerda de la roca on has trobat colors per a florir, on una tija per gronxar- te?
Μέσα στο βράχο σύναξα το γαίμα στάλα-στάλα μαντήλι ρόδινο έπλεξα κι ήλιο μαζεύω τώρα	-De dins de la roca he recollit la sang gota a gota, he trenat un mocador rosat i el sol l'aplego ara.

⁸ Kostís Palamàs (Patras, 1859 - Atenes, 1943), poeta, prosista, dramaturg, historiador i crític literari; se'l considera un dels poetes grecs més importants, amb una significativa aportació a l'evolució i renovació de la poesia neogrega. Constitueix la figura central de la generació literària del 1880, capdavanter, juntament amb Nikos Kambàs i Georgios Drosinis, de l'anomenada «Nova Escola Atenesa» (o, precisament, «Palamaica»).

Clavell (*Dianthus caryophyllus*). GM το γαρίφαλο / γαρούφαλο. GA τὸ διόσανθος, τὸ Διὸς ἄνθος

De la mateixa manera que en la nostra llengua el mateix mot, clavell, designa tant la flor de la clavellina (*Dianthus caryophyllus*) com la poncella deshidratada del claveller (*Syzygium aromaticum* L., amb sinònims, entre altres, *Eugenia caryophyllata* Thunb. i *Eugenia caryophyllus* [Spreng.] Bullock & S.G.Harrison), en grec γαρίφαλο o γαρούφαλο s'aplica a la flor i a l'espècia.

La paraula no és antiga, o almenys no ho és directament. En principi es refereix al clavell d'espècia, potser amb un contraprèstec del vènet *garofolo*, i amb aquest significat trobem documentada en grec medieval la forma *καρυόφυλλον*, cf. llatí *caryophyllum*, que dona nom a l'espècie, i potser siga una adaptació del pèrsic *karānfe* remetent-lo per falsa etimologia a *κάρυον* 'nou, fruit del nouer' + *φύλλον* 'fulla'. Aquest hipotètic ètim pèrsic *karānfe*, emperò, només el menciona el diccionari Triandafil·lidis. Que aquest mot passe a designar també la flor s'explica per la forma; també en català, on «clavell» és un diminutiu de clau, és a dir, tatxa.

El nom antic és molt més poètic: *διόσανθος*, també per separat *Διὸς ἄνθος*, és a dir «flor de Zeus», d'on per haplogia prové la denominació del gènere, *Dianthus*. Teofrast l'esmenta diverses vegades en *Recerca sobre les plantes* (VI 1,1; 6, 2; 6, 11; 8, 3), i l'inclou entre les flors sense aroma, en la qual cosa coincideix amb Plini, que el va traduir al llatí com a *Iouis flos* (XXI 59, 67). Això fa pensar que el clavell de l'Antiguitat era el *Dianthus inodorus*, per bé que en Nicandre (frag. 74.59) hi ha *εὐῶδες Διὸς ἄνθος*, és a dir, «flor de Zeus, de bona aroma».

En l'obra poètica de Seferis trobem el clavell en quatre ocasions:

Ρουκέτα - Κοχύλια, σύννεφα	Coet - Caragols, núvols (ST)
κόκκινο γαρούφαλο μοναχό στη γλάστρα στάθης σαν έγγραφο μπρος μου σαν αγάπη (9-12)	clavell roig solitari al test es vas quedar quan escrivia davant meu com un amor

Amb les reserves que mereix qualsevol poema de *Strofi*, obra controvertida i que, com hem dit, assenyala un punt d'inflexió tant per Seferis com per a la seua generació poètica, el clavell pot interpretar-se ací com a símbol de la «persistència quotidiana», on el test introdueix la noció «domèstica». De fet, de quatre aparicions del clavell, com ara veurem, en tres es fa referència explícita al test.

A'. Hampstead - Ο κ. Στράτης Θαλασσινός: πέντε ποιήματα του κ. Σ. Θαλασσινού	I. Hampstead - El sr. Stratis Thalassinós: cinc poemes del sr. S. Thalassinós (QE1)
θα μου 'φτανε στη γλάστρα μου έστω κι ένα ψεύτικο γαρούφαλο ένα κόκκινο χαρτί σ' ένα τέλι (25-27)	em seria prou al meu test ni que fos un clavell de mentida un paper roig en una corda (25-27)

En un poema que porta per títol «Hampstead», que ens situa a Londres, el clavell forma part d'un llistat d'elements que el poeta troba a faltar; en aquest cas encara que fos un clavell fals, però no hi manca el test, que de nou sembla simbolitzar la casa.

3. Έφηβος - Ο κ. Στράτης Θαλασσινός περιγράφει έναν άνθρωπο | 3. Adolescent - El sr. Stratis Thalassinós descriu una persona (QE1). Vegeu «alfàbega». Observeu que ací totes dues plantes van en tests, segons deiem.

Z' - Θερινό ηλιοστάσι	VII - Solstici d'estiu (TPS)
Στο μικρό περιβόλι δέκα δρασκελιές μπορείς να ιδείς το φως του ήλιου να πέφτει σε δυο κόκκινα γαρούφαλα σε μιαν ελιά και λίγο αγιόκλημα. Δέξου ποιός είσαι. (13-16)	Al petit jardí de deu gambades pots veure la llum del sol caure sobre dos clavells rojos, una olivera i una mica de mareselva. Accepta qui ets.

El poema sencer és ple d'elements de la vegetació que puntegen la realitat del poeta, una realitat que havia perdut de vista en els primers poemes d'aquest recull i «recupera» precisament a partir d'aquest poema (Cabezas i Montañés 1993, 20). Arbres i plantes, entre les quals el lligabosc o mareselva, caracteritzen el seu mon i el porten a «acceptar qui és».

Esbarzer (*Rubus fruticosus*). GM ο βάτος, pl. τα βάτα. GA ό / ή βάτος

L'esbarzer o romeguera (*Rubus fruticosus*, com a espècie més aplicable al que ens ocupa) apareix ja a l'*Odissea*: quan al darrer cant Odisseu va a visitar el seu ancià pare Laertes se'l troba treballant a l'hort, i porta χειρῖδάς τ' ἐπὶ χερσὶ βάτων ἔνεκ[α] «a les mans guants per causa d'uns esbarzers» (XXIV 229). Això fa pensar que d'alguna manera es conreava, potser per a fer bardisses, i se'n consumia el fruit. Teòcrit (*Idil·lis* I 132) el presenta en un «mon a l'inrevés» per la mort de Dafnis: νῦν ἴα μὲν φορέοιτε βάτοι «ara, esbarzers, doneu violetes». Teofrast, a *Recerca sobre les plantes*, en descriu la tija sarmentosa dels esbarzers en general (I 5, 3) i en distingeix les diverses menes (III 18, 4). Finalment, Dioscòrides parla de les diverses propietats de fulles i fruit, i el distingeix de l'espècie *Rubus idaeus* L., el gerd, tot dient que rep aquest nom per abundar al mont Ida, proper a Troia (IV 37-38). El gerd, tanmateix, no entra en la denominació genèrica «esbarzer».

L'esbarzer apareix en tres poemes de Seferis, tots tres del mateix poemari:

«Νότες» για ένα ποίημα, «Μέρες του 1945-1951»	«Notes» per a un poema, «Dies de 1945-1951» (QE2)
<p>[γ']</p> <p>Με το κοντύλι μου έγγραψα το μυστικό κρεβάτι κι ήταν τριγύρω τ' αναμμένα βάτα που έγλειφαν τα μέλη ίσκιοι φιδιών τυλίγανε τα μελαψά λαγόνια και στης κοιλιάς τη λίμνη κολυμπούσε κόκκινο ένα χέλι—</p>	<p>[III]</p> <p>Amb la meua ploma vaig escriure el llit secret i hi havia al voltant els esbarzers encesos que llepaven els membres ombres de serps envelopaven els malucs bruns i a l'estany del ventre nedava roig un llavi —</p>
Αριάδνη, Περιστατικά (1945-1954;)	Ariadna, Circumstàncies (1945-1954?) (QE2)
<p>Και λάμπουνε τα ζώα ζεστά στη μέρα την κλειστή κι όλα μαζί πλοκάμων κόμποι και σφιγμένα μέλη, δόντια σε δυο βατόμουρα, και θάμνοι αγκαθεροί, και δάχτυλα χαϊδεύοντας το φως σαν ένα χέλι [...] (5-8)</p>	<p>I llueixen els animals calents en el tancat dia i tot plegat nusos de tentacles i membres premuts, dents en dues mores, i matossars punxosos, i dits acarontant la llum com un llavi [...]</p>

Έξι ρίμες για δώδεκα μαχαίρια, Περιστατικά, Λιμερικά, μαντινάδες (1961-1965)	Sis rimes per a dotze ganivets, Circumstàncies, facècies, ⁹ <i>mandinades</i> ¹⁰ (1961-1965) (QE2)
στ'	VI
Το δαφνόφυλλο άστραψε σαν αναμμένο βάτο, ο εχθρός το καταράστηκε κι ο φίλος ευλογά το.	La fulla de llorer ha llambrejat com un esbarzer encés, l'enemic l'ha maleït i l'amic la beneeix.

Al primer i tercer poema l'«esbarzer encés» té el mateix referent, el passatge del llibre bíblic de l'Èxode (III 1 ss.), en què Déu parla a Moisés prenent la forma d'un esbarzer que crema sense consumir-se. Més que no el caràcter diví, Seferis – que no era home especialment religiós – pareix donar-li a l'esbarzer encés el caràcter d'allò incessant. En el primer poema, de to marcadament eròtic, pot tractar-se del desig; en el tercer, del fet que el triomf, simbolitzat pel llorer, és valorat de forma contrària pels partidaris del vencedor i del vençut.

En el segon poema no apareix l'esbarzer sinó el fruit, la mora, i mossegada; més aviat pareix tractar-s'hi també d'un símbol eròtic.

L'esbarzer com a símbol tampoc no és exclusiu de Seferis; el trobem també en *To Àxion Estí* (1959) d'Odisseas Elitis (Càndia, 1911 - Atenes, 1996), també de la generació dels 30, Premi Nobel de Literatura l'any 1979:

E'
Τα θεμέλιά μου στα βουνά
και τα βουνά σηκώνουν οι λαοί στον ώμο τους
και πάνω τους η μνήμη καίει
άκαυτη βάτος.

V
Els meus fonaments a les muntanyes
i els pobles alcen les muntanyes al seu muscle
i al seu damunt la memòria crema
esbarzer inconsumible.

Gessamí, llessamí (*Jasminum officinale*). GM το γιασεμί. GA ή ιάσμη, ό ίασμος, τό ιάσμινον

⁹ En grec λιμερικά, adaptació feta per Seferis de l'anglès *limerick* (Kókinos, 2008).

¹⁰ Cf. n 2, en «anemone».

Sorprenentment, el gessamí o llessamí, planta i flor que com veurem té en la poesia neogrega una connotació de durabilitat, d'element immutable, apenes si té presència en grec antic. Teofrast no en fa menció; només el Pseudo-Dioscòrides (I 63) presenta la *ιάσμη* com si fos la denominació que rep entre els perses l'oli preparat *ἐκ τῶν ἀνθῶν τῶν λευκῶν τοῦ ἴου*, «de les flors blanques de la violeta». Això correspondria al mot antic *ιάσμινον* [μύρον], «perfum de *ιάσμη*», o *ιασμέλαιον*, «oli de *ιάσμη*». El mot *ιάσμη* prové del pèrsic *yâsamīn* (ياسمين) o *yāsām*.

A l'obra poètica de Seferis trobem només una vegada el gessamí:

Το γιασεμί	El gessamí (QB1)
Εἶτε βραδιάζει εἶτε φέγγει μένει λευκό το γιασεμί.	Al capvespre i a trenc d'alba sempre és blanc el gessamí.

El gessamí, clarament, hi simbolitza una essència immutable, es aquest cas concentrada al seu color. Quant a la seua presència en altres poetes neogrecs, remetem a l'esmentat poema de Palamàs (vegeu «ciclamen»). Dins la generació dels 30, el gessamí té molta més presència que a l'obra poètica de Seferis, en què es redueix a l'esmentat haikú, especialment en Odisseas Elitis.¹¹ Però no sols el trobem a la poesia culta; és molt coneguda una cançó tradicional xipriota, de to eròtic, amb títol *Το γιασεμίν*, i els dos primers versos de la qual diuen *Το γιασεμίν στην πόρτα σου, γιασεμίν μου, / ώ! κι ήρτα να το κλαδέψω, ώ! καλή μου* 'El gessamí a la teua porta, gessamí meu, / oh! i he vingut a podar-lo, oh! bonica meua'.

Heliotropi (*Heliotropium europaeum*). GM το ηλιοτρόπιο. GA τὸ ἡλιοτρόπιον

¹¹ A tall de mostra, no limitada a la generació dels 30, vegeu <https://itzikas.wordpress.com/2019/09/14/περς-το-με-ποίηση-2710-γιασεμι/>

El mot ηλιοτρόπιο utilitzat per Seferis planteja, aparentment, un dubte. Segons el diccionari Triandafil·lidis, en una primera accepció és «una herba o matosar amb abundants flors blanques, blaves o violeta, d'hàbitud amb aroma de vainilla». Això es correspondria amb l'heliotropi, la boraginàcia *Heliotropium europaeum* L. (tipus taxonòmic; n'hi ha més de 250 espècies, des de conreades en jardineria fins brosses).

En la segona accepció, el diccionari Triandafil·lidis diu αντί του ηλίανθος, és a dir, que ηλιοτρόπιο val per ηλίανθος, literalment «flor del sol», que no és sinó l'asteràcia *Helianthus annuus*, el gira-sol comú (com a probable, n'hi ha tb. moltes espècies). Aquesta planta, emperò, és d'origen americà, i per bé que va ser introduïda a Europa el s. XVI, dubtem molt que pugui considerar-se caracteritzadora del paisatge natural grec.

Teofrast (*Recerca sobre les plantes* VII 3, 1) menciona l'heliotropi com a plante el període de floració de la qual és excepcionalment llarg; molt probablement aquesta espècie es tracta de l'*Heliotropium hirsutissimum* Grauer (*Heliotropium villosum* Wild). Dioscòrides (IV 190-191) n'explica la denominació pel fet que les fulles es mouen acompanyant el gir del sol, n'enumera les propietats i distingeix aquesta espècie, que anomena μέγα, «gran», del μικρόν, «petit», identificat amb la *Chrozophora tinctoria* (L.) A. Juss.

L'heliotropi apareix en un sol poema de Seferis:

Γράμμα του Μαθιού Πασκάλη	Carta de Mattia Pascal, ¹² Lliurats (QE)
Βερίνα, μας ερήμωσε η ζωή κι οι αττικοί ουρανοί κι οι διανοούμενοι που σκαρφαλώνουν στο ίδιο τους κεφάλι και τα τοπία που κατάντησαν να παίρνουν πόζες από την ξεραϊλα κι από την πείνα σαν τους νέους που ξόδεψαν όλη τους την ψυχή για να φορέσουν ένα μονογυάλι σαν τις κοπέλες ηλιοτρόπια ρουφώντας την κορφή τους για να γίνουν κρίνα. (9-12)	Verina, ens ha arrasat la vida i els cels de l'Àtica i els intel·lectuals que s'encimbellen al seu propi cap i els paisatges que han acabat per adoptar poses de la sequera i de la fam com els joves que han gastat tot el seu esperit per dur un monocle com les xicotes heliotropis que es xuclen la coroneta per a esdevindre lliris.

No resulta fàcil copsar el simbolisme de l'heliotropi ací, mancats com estem de referències antigues més enllà de Teofrast i Dioscòrides. Només podem dir que es troba en oposició amb el lliri. D'altra banda, aquest poema, datat en 1928 – Seferis hi tenia 28 anys – ha estat objecte de moltes anàlisis i interpretacions... que no han pogut aclarir els molts dubtes que planteja, començant per la identitat de «Verina» o la menció dels tiranicides, Harmodi i Aristogíton (Vitti 1989, 36-40; Tambakaki 2016, 281-283; Beaton 2003, 85-87).

¹² Referència clara a la novel·la *Il fu Mattia Pascal* (1904), de Luigi Pirandello (1867-1936).

Jacint (*Hyacinthus orientalis*, tipus taxonòmic). GM ο υάκινθος. GA ό υάκινθος

Avui – tant entre nosaltres com a Grècia – entenem per «jacint», com a tipus taxonòmic, el *Hyacinthus orientalis*; però tot sembla indicar que en l'Antiguitat no es tractava de la mateixa flor. Determinar de quina es tractava, emperò, no és fàcil; potser l'escilla, *Scilla bifolia*, de la família de les asparagàcies, o l'esperó, la ranunculàcia *Delphinium peregrinum*. El color i fins i tot la forma d'aquestes tres flors és semblant.

El jacint apareix ja anomenat al *locus amoenus* en que té lloc l'encontre eròtic de Zeus i Hera a la *Iliada* XIV 348: Ἡ ῥα καὶ ἀγκὰς ἔμαρπτε Κρόνου παῖς ἦν παρὰκοιτιν· / τοῖσι δ' ὑπὸ χθῶν δῖα φύεν νεοθηλέα ποίην, / λωπὸν θ' ἐρσήεντα ἰδὲ κρόκον ἠδ' υἰάκινθον / πυκνὸν καὶ μαλακόν, ὅς ἀπὸ χθονὸς ὑψὸς' ἔεργε. 'Així parlà el fill de Cronos, i prengué entre els seus braços la muller; / la terra els feu brotar herba novella, / mel·lilot fresc i safrà i jacint / espés i tou que els va alçar del terra'.

El trobem també a Safo: οἶαν τὰν υἰάκινθον ἐν ὤρσει ποίμενες ἄνδρες / πόσσι καταστεῖβοισι, χάμαι δέ τε πόρφυρον ἄνθος 'Així com a les muntanyes els pastors trepitgen el jacint / i està caiguda enterra la flor purpúria' (frag. 105 L.-P.); i recordem la seua presència a Teòcrit (vegeu «agapant»). En parlen tant Teofrast (*Recerca sobre les plantes* VI 8, 1-2) com Dioscòrides (IV 62).

Tanmateix, sobretot s'associa a la mort del personatge homònim, Jacint, jove príncep espartà, amant estimadíssim d'Apol·lo. En la versió més difosa (Apol·lodora, III 10, 3), quan feien una competició amistosa de llançament de disc, Apol·lo el va llançar primer i arribà fins els núvols. Jacint hi va córrer al darrere per agafar-lo i llançar-lo ell al seu torn, però el disc va rebotar enterra i el colpejà al cap produint-li una ferida mortal. Apol·lo va desitjar la pròpia mort, però això era impossible; de manera que va prometre recordar-lo sempre amb les cançons i la música de la seua lira, i de les taques de la sang de Jacint en va fer la flor que porta el seu nom, i que als pètals porta inscrita la queixa AI AI, per això l'epítet del jacint és γραπτὸν 'escrit' (Moscòs, III 6; Teòcrit, *Idil·lis* X 28; Ovidi, *Metamorfosis* X 162-219). Pausànias (III 1, 3) diu que a la ciutat d'Amicles hi havia el sepulcre de Jacint sota

l'estàtua d'Apol·lo, i a Esparta se celebrava en honor seu el festival de les Hiacínties (Υακίνθια) en el mes que portava aquest nom, a principis d'estiu, que durava tres dies.

A l'obra poètica de Seferis el jacint apareix una sola vegada, a Ο Στράτης Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους, Stratis Thalassinós entre els agapants (DB2). La identificació de la flor amb el mon dels morts és inequívoca; vegeu «agapant» i «asfòdel».

Lilà (*Syringa vulgaris*). GM η πασχαλιά. GA ή σύριγγ -ιγγος (?)

El lilà, que dona nom al color lila, és l'oleàcia *Syringa vulgaris*, arbust que emet panícules erectes d'unes flors molt vistoses, morades o blanques. Originari dels Balcans, s'ha difós extraordinàriament arreu del món pel seu ús en jardineria.

Tanmateix, no en trobem rastres clars al grec antic. La denominació en grec modern és πασχαλιά, i per bé que en jardineria pareix haver consens en la seua sinonímia amb σύριγγα, aquesta no es veu confirmada pels diccionaris moderns, ni es correspon amb una hipotètica planta σύριγγ als de grec antic, que fonamentalment donen les accepcions «tub» i per extensió «flauta de Pan». Val a dir que d'aquest mot, a banda del cultisme «siringa», la flauta pastorívola, prové «xeringa».

És probable, doncs, que la denominació σύριγγα en grec modern per a la planta – d'altra banda, gens utilitzada en la llengua viva – siga un rebot de la denominació llatina *Syrinx*, que Ovidi (*Metamorfosis* 690-712) presenta com una hamadriada arcàdia que, fugint dels requeriments eròtics del déu Pan, es refugià entre els canyars del riu Ladó i fou convertida ella mateixa en un feix de canyes, amb les quals l'esmentat déu fabricà la seua flauta.

La denominació «lilà» prové de l'àrab *līlak*, aquest del pèrsic *līla[n]ġ* o *līlang*, i aquest alhora del sànscrit *nīla* 'blau fosc'. El nom botànic del gènere, *Syringa*, correspon al fet que els branquillons d'algunes espècies es troben buits, de manera semblant al *Philadelphus coronarius* que rep entre nosaltres la denominació popular de «xeringuilla».

La denominació popular grega πασχαλιά, en canvi, és clara, i no té a veure amb la tradició clàssica sinó amb la cristiana: és la substantivació de πασχαλία, femení de πασχάλιος, cf. llatí *paschalis*, propi de Πάσχα 'pasqua', i aquest de l'arameu ܦܫܬܐ a partir de l'hebreu ܦܫܚ (pesakh). És flor de primavera, i per això s'associa a la Pasqua cristiana.

Els lilàs apareixen en dos poemes de Seferis:

Απρίλης. Από τις «Μέρες του 1945 - 1951»	Abril. Dels «Dies del 1945-1951» (QE2)
Κι ας ήρθε ο Απρίλης με τα βάρια και τις πασχαλιές πια δεν ακούω τίποτε, θαρρείς και χιόνισε όλη νύχτα. 5. 4. 1946	I per bé que haja vingut abril amb els rams i els lilàs; ja no sent res, diries que ha nevat tota la nit. 5-4-1946
Ολυμπία, Κ' αι. μ.Χ. Τελευταία ποιήματα (1968-1971)	Olímpia, s. XX dC. Darrers poemes (1968-1971) (QE2)
Καθώς ανέβαινε σήμερα στην εκκλησιά ψηλά στο Δρούβα με μαύρη μούλα αυτόν συλλογίζονταν. Μέρα τ' αϊ-Γιώργη και το εικόνισμα ζωσμένο γλυσίνες ή πασχαλιές, καθώς τις λεν οι ντόπιοι λειτουργάει ο Παπακένταυρος. (11-16)	Quan pujava avui a l'església amunt, a Druva, amb una mula negra pensava en ell. Dia de Sant Jordi i la icona envoltada de glicines o lilàs, com en diuen els pobletans; celebra en Papakéntavros.

En el primer poema els lilàs clarament caracteritzen una època de l'any, abril i la primavera, sense perdre la connexió amb la tradició cristiana, τα βάρια 'els rams' són els de Diumenge de Rams. Aquesta caracterització és encara més explícita al segon poema, pels elements religiosos que hi apareixen, l'església i la icona de Sant Jordi, que celebra la seua festa el 23 d'abril. Tanmateix, el poema enllaça aquesta tradició amb la pagana de l'Antiguitat: el subjecte de l'oració és η Δεσποινίς Πίτυς, la senyoreta Pitis, i el poeta hi indica en una nota que es tracta d'una nimfa, mencionada per Llucià. En efecte, segons les *Dionísiaques* de Nonnos de Panòpolis (II 108) Pitis fou una nimfa orèada que, fugint dels apetits del déu Pan – de manera semblant a Siringa –, fou convertida en pi (el significat del mot com a nom comú). Pitis és mencionada també per Longos (*Dafnis i Cloe* II 7 i 39) i Llucià de Samòsata (*Diàlegs dels morts* 22, 4).

Si la senyoreta Pitis era el subjecte de l'oració, l'objecte, aquest «ell» en què pensava, era un jove làpita – tot i que Seferis hi utilitza la forma inusual Λάπιθος – amb qui havia somiat. Els làpites eren la contrapartida civilitzada dels centaures; la batalla entre ambdós fou la Centauromàquia, la font principal de la qual és Ovidi (*Metamorfosis* XII 210-458). Això quadra amb el fet que el capellà que celebra missa és Papakéntavros, és a dir, el pope Centaure.

Quant a les flors, Seferis hi estableix una curiosa sinonímia entre les glicines i els lilàs. La glicina o anglesina és la fabàcia del gènere *Wisteria*, les espècies més conegudes del qual són la *Wisteria sinensis* i la *Wisteria japonica*. Aquesta planta enfiladissa, tanmateix, és

originària de Nord-amèrica, d'una banda, o de diversos països de l'est d'Àsia, com la Xina, Corea i el Japó, de l'altra. No forma part de la flora autòctona grega, i s'ha introduït recentment, per la jardineria; de fet la forma γλυσίνα emprada per Seferis prové del francès, *glycine*.

Lligabosc (gallarets, mareselva, xuclamel) (*Lonicera* sp.). GM το αγιόκλημα. GA τὸ κλύμενον, τὸ περικλύμενον

Tot i que alguna font pareixen confondre el lligabosc amb l'heura (*Hedera helix*), i totes els comparen sobretot per les fulles, el κλύμενον s'ha identificat amb la *Lonicera etrusca*. Així Teofrast (*Recerca sobre les plantes* IX 8, 5 i 18, 6) la cita entre aquelles plantes que cal manipular només de nit – és quan la flor desprèn aroma – i insisteix que provoca impotència. Dioscòrides (IV 14) l'anomena περικλύμενον i en distingeix altres propietats, entre les quals provocar esterilitat (ἀγόνους ποιεῖν).

Un dels sinònims que hi enumera Dioscòrides, αἰγίνη 'de cabra (αἶξ)' ens dona la clau per a interpretar la denominació moderna, αγιόκλημα, que l'etimologia popular remet a ἅγιος 'sant' i κλήμα 'parra'; en realitat prové d'αἰγόκλημα 'parra de cabres', possiblement la falsa etimologia es produeix pel fet que amb el lligabosc es teixen garlandes.

Aquesta planta apareix una sola vegada l'obra poètica de Seferis, a Z' – Θερινό ηλιοστάσι, VII – Solstici d'estiu (TPS); vegeu «clavell».

Lliri (*Lilium candidum*). GM το κρίνο, ο κρίνος. GA τὸ κρίνον, τὸ λείριον

En la pràctica, «lliri» és la denominació genèrica de plantes i flors no sols dels gèneres *Lilium* o *Crinum*, que s'adirien als noms llatí i grec, sinó també a molts altres, com ara *Iris*, *Galanthus*, *Hymenocallis*, *Gladiolus*, *Zantedeschia*... Potser en grec antic també tenia, almenys en certa mesura, aquest valor genèric; no podem precisar quines flors són aquelles que Heròdot (II 92) anomena κρίνεα, tot i que afegeix que una d'aquelles els egipcis l'anomenen λωτός, i que l'altra és semblant a la rosa.

Tot prenent, emperò, com a tipus taxonòmic el *Lilium candidum*, que en la nostra llengua és anomenat específicament «assutzena», sembla que és aquest el que anomena i descriu Teofrast (*Recerca sobre les plantes* VI 6, 3 i 8), qui distingeix entre aquest i el κρίνον πορφυροῦν 'llir purpuri', identificat amb el *Lilium chalcedonicum*, el lliri de Constantinoble. Dioscòrides (III 102) es refereix a l'assutzena com a κρίνον βασιλικόν 'lliri reial', i en dona λείριον com a sinònim, tot mencionant que els romans en diuen *lilium* i també *rosa Iunonis*. Teòcrit (*Idil·lis* XI 56-57) presenta el Ciclop desitjant portar-li a la seua estimada ἢ κρίνα λευκά / ἢ μάκων' ἀπαλὰν ἐρυθρὰ πλαταγώνι' ἔχουσιν «o lliris blancs / o la suau rosella de rojos pètals».

La denominació llatina de l'assutzena *rosa Iunonis* mencionada per Dioscòrides es correspon amb el fet que és la flor associada a Hera per excel·lència.

A l'obra poètica de Seferis el lliri apareix en les següents ocasions:

Ρουκέτα – Κοχύλια, σύννεφα	Coet – Caragols, núvols (ST)
τα μαλλιά της όμορφης τ' άσπρισαν τα κρίνα στο κορμί της όμορφης έγραψα βιβλία. (21-24)	els cabells de la formosa els emblanquiren els lliris al cos de la formosa vaig escriure llibres.

B' – Ερωτικός λόγος	II – Raó d'amor (ST)
<p>Στον κάμπο του αποχωρισμού να ξανανθίζουν κρίνα μέρες ν' ανοίγουνται ώριμες, οι αγκάλες τ' ουρανού, να φέγγουν στο αντηλάρισμα τα μάτια μόνο εκείνα αγνή η ψυχή να γράφεται σαν το τραγούδι αυλού... (9-12)</p>	<p>A la plana de la separació tornant a florir lliris dies obrint-se madurs, les abraçades del cel, lluïnt al resol somés aquells ulls pura l'ànima escrivint-se com la cançó d'una flauta...</p>

Γράμμα του Μαθιού Πασκάλη, Δοσμένα | Carta de Mattia Pascal, Lliurats (QE). Vegeu «heliotropi».

Ο ηδονικός Ελπήνωρ, El voluptuós Elpènor (T); cap al final del poema, que porta per subtítol «La ràdio».
Vegeu «anemone» i «ciclamen».

SALVA NOS DOMINE VIGILANTES. Από τις «Μέρες του 1945 - 1951»	SALVA NOS DOMINE VIGILANTES. Dels «Dies del 1945-1951» (QE2)
<p>Τέτοιος ουρανός γλυκός ουρανός και στα τειχιά σμιλεμένα κρίνα σκουτάρια λιοντάρια και SALVA NOS DOMINE VIGILANTES CUSTODI NOS DORMIENTES στ' ανώφλι της μεγάλης πόρτας. (1-5)</p>	<p>Un cel tal, cel dolç, i als murs lliris cissellats escuts lleons i SALVA NOS DOMINE VIGILANTES CUSTODI NOS DORMIENTES a la llinda de la gran porta.</p>

En conjunt, com es veu, el lliri té connotacions positives, de vegades amoroses o eròtiques – cas dels dos poemes de *Strofi* – i en el cas de *Quadern d'exercicis* fent-se explícita l'oposició amb l'heliotropi. En el cas de «El voluptuós Elpènor», tanmateix, fa κρίνα της άμμου 'lliri de l'arena'; no es tracta, doncs, del *Lilium candidum* sinó de l'amaril·lidàcia *Pancratium maritimum*, conegut en grec també popularment com a θαλάσσιος ασφόδελος 'asfòdel marí' (vegeu «asfòdel») i en la nostra llengua com a lliri de mar, lliri de marines, lliri de platja o nadaleta de mar. En aquest cas, la funció de la flor és caracteritzar un paisatge, però amb les connotacions pessimistes de l'asfòdel. Pel que fa a SALVA NOS DOMINE VIGILANTES, el lliri apareix formant part de la decoració cissellada en pedra d'una porta a Bodrum, l'antiga Halicarnàs, presumptament d'algun castell franc.

Margarida (*Matricaria sp.*, *Leucanthemum sp.*). GM η μαργαρίτα. GA ή άνθεμίζ, τὸ ἄνθεμον

De manera semblant al lliri, «margarida» o «margalida» són denominacions genèriques aplicades per criteris visuals a flors de diversos gèneres dins la família de les asteràcies o compostes, caracteritzades per tindre un capítol floral groc al disc del centre, envoltat per lígules amb aspecte de pètals. Així, en jardineria s'utilitzen margarides del gènere *Aster*. Tanmateix, acudint a la flora autòctona, les margarides silvestres més freqüents a la Mediterrània són dels gèneres *Matricaria* i *Leucanthemum*.

Les denominacions antigues, ἄνθεμον i ἄνθεμίζ, no han deixat rastres en grec modern; però sembla haver-hi consens que l'ἄνθεμον descrit per Teofrast (VII 14, 2) és la *Matricaria chamomilla* L., la camamilla. Dioscòrides (III 137) l'anomena ἄνθεμίζ, i en dona com a sinònim χαμαίμηλον, literalment «poma de terra», tot explicant que això es deu al fet que l'aroma recorda la de les pomes. Com es pot veure, del mot χαμαίμηλον prové, per deformació, «camamilla», i per traducció del concepte l'espanyol «manzanilla»; i la denominació de l'espècie. La del gènere, *Matricaria*, «pròpia de la mare» potser correspon a les propietats d'emmenagoga i abortiva que entre altres hi assenyala Dioscòrides.

El mot «margarida», com el grec modern μαργαρίτα, és un préstec de l'italià *margarita*, del llatí *margarita*, que prové del grec hel·lenístic μαργαρίτης 'perla'; en principi s'aplicava a una planta no precisada d'Egipte, per semblança. A l'obra poètica de Seferis, com a flor – no com a nom propi – apareix en les següents ocasions:

ΙΣΤ'	XVI (MTH)
<p>Πότε θα σπάσουν τα λουριά, πότε τα πέταλα θα πατήσουν μ' όλο το πλάτος πάνω στο χώμα πάνω στο μαλακό χορτάρι, μέσα στις παπαρούνες όπου την άνοιξη μάζεψες μια μαργαρίτα. (8-11)</p>	<p>Quan es trencaran les regnes? les ferradures, quan petjaran plenament i completament la terra l'herba dolça, entre les roselles on collires una margarida primaveral?</p>

Μέρες τ' Απρίλη '43	Dies d'abril del 43 (QB2)
Στους δρόμους περπατά με προσοχή, να μη γλιστρήσει στις πεπονόφλουδες που ρίχνουν αδιαφόρετοι αραπάδες ή πρόσφυγες πολιτικάντηδες και το σινάφι, παραμονεύοντας: θα τηνε πατήσει;—δε θα την πατήσει; Όπως μαδάς μια μαργαρίτα προχωρεί κουνώντας μιαν υπέρογκη αρμαθιά ανωφέλευτων κλειδιών* (5-10)	Camina pels carrers amb precaució, per no relliscar amb les corfes de meló que llencen despreocupats els àrabs o els refugiats politicastes i companyia, a l'aguait: ¿la trepitjarà? ¿No la trepitjarà? Com es desfulla una margarida; avança movent un feix voluminos de claus inservibles;
Ο Δρ Ρώτλαουφ και η Κα Ζεν – Περιστατικά (1945- 1954;)	El dr. Rotlauf i na Ka Zen – Circumstàncies (1945- 1954?) (QE2)
Ο Δρ Ρώτλαουφ πηγαίνει ανύποπτος, χαζός, συνεπαρμένος από τα ψάρια που χοροπηδούνε— Μάδησε μια μαργαρίτα, Μαθιέ!... Θα συναντηθούνε;... δε θα συναντηθούνε;... θα συναντηθούνε;... (11-12)	El dr. Rotlauf va sense sospitar res, babau, commogut pels peixos que saltironegen – Desfulla una margarida, Mathiós! ... Es trobaran? ... no es trobaran ... es trobaran? ...
Ο Μερλίνος ο μάγος – Τρίτη Πράξη	El mag Merlí – Acte tercer (PDX)
ΧΟΡΟΣ: Να την κόψουμε την πίτα; Μάδησε μια μαργαρίτα Άλφα - βήτα – άλφα - βήτα Έρχεται; Δεν έρχεται; —E- E- Έρχεται	COR: Tallem la coca? Desfulla una margarida Alfa - beta – alfa - beta Ve? No ve? — Ve-e-e

Només en la primera aparició la margarida té valor pròpiament floral: queda clar que es tracta d'una flor silvestre, que simbolitza la primavera, com a moment passat de joia, i caracteritza un paisatge natural, juntament amb «l'herba dolça» i «les roselles». Les altres aparicions, de fet, recullen la frase feta «desfullar la margarida»; si de cas simbolitzen l'atzar, però no sembla importar massa la flor.

Murta (murtra, murter, mirter, murtrer o murtrera) (*Myrtus communis*). GM η μυρτιά, η μυρσίνη, η μερσίνη. GA ή μυρσίνη, ή μύρτος

Podria dir-se que la murta és considerada una planta «noble» per tota la Mediterrània. Entre nosaltres era costum enramar de murta carrers i places quan hi havia processons solemnes; a la cultura grega té un cert caràcter «diví» des de l'Antiguitat. S'hi relaciona especialment amb Afrodita, que segons la tradició quan va eixir del mar a Pafos va cobrir la seua nuesa amb un ramell de murta, de manera que era habitual als temples d'aquesta deessa i s'hi emprava en certs rituals (Pirenne-Delforge 1980, 413); però també es relaciona amb Demèter, fins tal punt que Artemidor, a *Intèrpret dels somnis* (I 77) diu que somiar una garlanda de murta té una interpretació semblant a una d'olivera, però és especialment propícia als camperols i a les dones, per estar consagrada a Afrodita i a Demèter. Pausànias l'anomena en diverses ocasions: per explicar que les fulles de la murta semblen foradades perquè Fedra, malalta d'amor, les va foradar amb l'agulla dels cabells (I 22, 2; II 32, 3); i per explicar que les estàtues de fusta de les Càrites, és a dir, les Gràcies, al seu santuari de l'Èlida sostenen respectivament una rosa, un ramell de murta i un astràgal, «perquè la rosa i la murta estan consagrades a Afrodita, i connectades amb la llegenda d'Adonis; i les Càrites són les deesses que més relacionades es troben amb Afrodita. L'astràgal és un joguet de xics i xiques que encara no han perdut el seu encís amb els anys. A la dreta de les Càrites hi ha una imatge d'Eros, que es troba al mateix pedestal» (VI 24, 7). La murta, doncs, no sols té connotacions molt femenines sinó també eròtiques; μύρτον 'murtó', és a dir, el fruit de la murta, era una manera col·loquial de referir-se als genitals femenins (Aristòfanes, *Lisístrata* 1004).

Teofrast en fa esment moltíssimes vegades (*Recerca sobre les plantes* I 14, 4 etc) i Dioscòrides (I 112) li atribueix moltes propietats medicinals.

Tanmateix, en Seferis només trobem la murta en una ocasió:

Τρεις μούλες	Tres mules (DB3)
Περίμενα μέσα σε δροσερά κλωνάρια δαγκώνοντας τον καρπό της μυρτιάς· τα μάτια μου τ' αγκύλωνε μια ασπράδα ίσως τ' αλάτι ίσως το φάσμα της.	Jo restava enmig de branques fresques i en rosegava els murtons; una blancor burxava els meus ulls potser la sal potser el seu espectre.

El subjecte del poema, que s'ubica entre aquells que podríem anomenar «d'evocació històrica» de Seferis, se situa en primera persona a Damasc i parla d'Umm Haram, dida del profeta Mohamed i una de les primeres seguidores; el mateix profeta havia predit la seua mort relacionant-la amb la conquesta de Xipre. Segons la tradició, va caure de la mula que muntava i es trencà el coll. La seua tomba es troba a la rodalia de Làrnaka, al lloc sagrat anomenat Tekké Hala Sultan. Els musulmans xipriotes la consideren tia del profeta.

No queda clar quina connotació hi tenen els murtons; més aviat pareix que hi apareguen com a element «orientalitzant»: s'hi ingereixen per tindre bon alé. En qualsevol cas es troba lluny de les connotacions «glorificades» i fortament representatives d'un paisatge i una història que la murta té en la poesia neogrega. L'exemple més conegut és el de *To Àxion Estí* d'Odisseas Elitis:

Της δικαιοσύνης ήλιε νοητέ	De la Justícia sol intel·ligible
Της Δικαιοσύνης ήλιε νοητέ * και μυρσίνη συ δοξαστική μη παρακαλώ σας μη * λησμονάτε τη χώρα μου! (1-2)	De la Justícia sol intel·ligible * i tu murta gloriosa no per favor no * oblideu el meu país!

Olivardó (bufarrell, olivardeta, salvió, àrnica) (*Dittrichia graveolens*, *Inula graveolens* Desf., *Conyza minor* Bubani). GM το κονυζόχι. GA ή κόνυζα (genèric), βαρύσομος en concret per a la *Inula graveolens*.

L'olivardó, com el mateix nom popular indica, és una mena de «germà menut» de l'olivarda, la *Inula viscosa*, més coneguda a La Plana, per la deformació «juliverda», establint una falsa relació etimològica amb el julivert. L'olivarda té entre nosaltres una gran tradició contra les contusions, bullida en aigua que s'aplica, encara calenta, en banys al membre afectat. També se la considerava vulnerària.

Dioscòrides (III 121) simplement hi distingeix una κόνυζα μικρά i una κόνυζα μεγάλη, a les quals atribueix les mateixes propietats, que són moltes i diverses.

En l'obra poètica de Seferis, l'olivardó apareix una sola vegada, al poema Ελεγίσκος (Petita elegia), en Περιστατικά (1945-1954), Circumstàncies (1945-1954) (QE2); vegeu «ciclamen». Hi veiem l'olivardó al mateix vers que unes altres dues plantes «humils» i «quotidianes», elements abundants del paisatge, com ara el timonet i la pimpinella; i al vers següent hi ha el ciclamen. També són plantes «útils»; en el cas concret de l'olivardó els camperols el feien servir per foragitar els sifonàpters, coneguts genèricament com a «puces», i altres insectes semblants.

Seferis als seus dietaris *Μέρες* (*Dies*) escriu sobre l'olor característica d'aquesta planta (Sarandakos 2018). Pel que fa al poema «Petita elegia», datat en 1948, hom l'entén com una evocació nostàlgica de les seues eixides al camp, molt escasses a causa de la guerra civil.

Potser fóra molt arriscat distingir-hi una referència bíblica, però el fet és que l'olivardó i la pimpinella espinosa, que veurem tot seguit, són plantes que apareixen emparellades a Isaïas, LV 12-13: καὶ ἀντὶ τῆς στοιβῆς ἀναβήσεται κυπάρισσος, ἀντὶ δὲ τῆς κονύζης ἀναβήσεται μυρσίνη 'i en lloc de la pimpinella creixerà el xiprer, i en lloc de l'olivardó creixerà la murta'. La metàfora extensa de la natura antropomorfitzada aplaudint i fent crits de joia (Austin 2019, 161) es conclou amb la substitució de plantes insignificants per altres de solemnes i ben notòries, com el xiprer i la murta (vegeu «murta»). El cas és que Seferis semblava familiaritzat amb els profetes; vegeu «carabassera»).

Pimpinella espinosa (per aproximació) (*Sarcopoterium spinosum*, *Poterium spinosum*, *Sanguisorba spinosa* Bertol. GM η αφάνα. GA ή στοίβή

Per aproximació es parlarà de la pimpinella espinosa, *Sarcopoterium spinosum*, que només es pot trobar al Mediterrani central i oriental. Aquesta planta no està exempta, emperò, de la presència del mite: segons una llegenda no documentada, Afrodita va caminar descalça per la muntanya i va tenyir amb la sang que en degotava les flors de l'arbust (Sarandakos 2018).

Amb el nom antic, στοιβή, Teofrast l'anomena quasi sempre que parla de plantes o arbusts espinosos (*Recerca sobre les plantes* I 10, 4; VI 1, 3; 4,1; 5,1); en dona el sinònim φέος. Dioscòrides (IV 12) fa un breu recompte de les seves propietats medicinals. La denominació antiga στοιβή subjau en algunes de les modernes que en dona Sarandakos (2018): αστοιβίδα, αχυροστοιβάδα, πίσουρο. Assenyala també que els camperols l'aprofitaven per a fer-ne ramassos.

En l'obra poètica de Seferis, la pimpinella apareix només al poema Ελεγίσκος, Petita elegia, en Περιστατικά (1945-1954), Circumstàncies (1945-1954) (QE2); vegeu «ciclamen» i «olivardó».

Romaní, romer (*Rosmarinus officinalis*). GM το δεντρολίβανο. GA ή λιβανωτίς, τὸ δενδρολίβανον τὸ φαρμακευτικόν, ἡ ἀπόσπληνος

Curiosament, una planta tan habitual i omnipresent al paisatge mediterrani de ribera planteja problemes d'identificació en grec antic. La denominació moderna δεντρολίβανο – prou unitària, tot i que en alguns llocs se l'anomena αρισμαρί, i en concret a Xipre λασμαρί, deformacions de *rosmarinus* – ens remet a l'antiga λιβανωτίς, però amb aquesta Teofrast (*Recerca sobre les plantes* IX 11, 10) designa una planta que no hi té res a veure, i que ha estat identificada amb l'apiàcia *Lecokia cretica* D.C. (Andrews). Dioscòrides ho aclareix una mica: parla d'aquesta mateixa planta, que en efecte anomena λιβανωτίς (III 74) però tot seguit (III 75) presenta una λιβανωτίς ἑτέρα, ἣν Ῥωμαῖοι ῥουσμαρῖνον καλοῦσιν, ἣ καὶ οἱ στεφανοπλόκοι χρῶνται 'una altra λιβανωτίς, que els romans anomenen *rusmarînos*, que també utilitzen els teixidors de garlandes'. En realitat, la denominació moderna no ho és tant; amb un mínim canvi, és la que fan servir els metges com ara Galé (XII 67, XIV 577) i Aeci (I 129): δενδρολίβανον, i solen afegir-hi l'epítet φαρμακευτικόν.

Finalment, en grec antic hi ha l'obscura denominació ἀπόσπληνος, documentada només al *Liber herbarius* o *Herbarium Apuleii Platonici*, del s. IV, que ningú atribueix ja a Apuleu de Madaura.

A l'obra poètica de Seferis només apareix una vegada:

Αγιάναπα, Β'	Agiànapa, II (QB3)
Θυμάρι μου και δεντρολιβανιά, δέσε γερά το στήθος σου και βρες σπηλιά και βρες μονιά κρύψε το λύχνο σου. (13-16)	Timonet meu i romaní, has de fer el cor fort troba una cova i un niu per amagar el teu cresol. (13-16)

Aquest poema trist i pessimista es caracteritza pel fet que Seferis hi fa servir dos mots en forma inhabitual. El primer el títol: es tracta del topònim Αγία Νάπα, Agia Napa, al districte d'Ammókhostos de Xipre. Νάπα significa «bosc»; el monestir que hi ha alberga la icona de la Παναγία της Νάπης, és a dir, la Mare de Déu del Bosc. Seferis va visitar aquest lloc durant la seua estada a Xipre, illa per la qual sentia autèntica devoció, i en lamentava profundament la seua situació nacional, a mercé de Gran Bretanya i sense poder incorporar-se a l'estat grec.

L'altra forma cridanera és, precisament, δεντρολιβανιά. Amb aquesta terminació femenina, designaria la mata de romaní, però el cas és que només està documentada en un dels κάλαντα της Πρωτοχρονιάς, les cançons de Cap d'Any, que els xiquets canten de porta en porta en tal dia perquè els donen les estrenes, la primera estrofa de la qual, en la versió més coneguda, diu:

Αρχιμηνιά κι Αρχιχροινιά	Cap de Mes i Cap d'Any
Αρχιμηνιά κι Αρχιχροινιά ψηλή μου δεντρολιβανιά κι αρχή καλός μας χρόνος εκκλησιά με τ' άγιο θρόνος.	Cap de Mes i Cap d'Any alta mata meua de romaní i principi, bon any nostre, església amb el sant tron.

És impossible que Seferis no tingués en ment aquesta cançó tradicional – que bé podria remuntar-se a l'Edat Mitjana – quan va escriure aquest poema. La interpretació més raonable és que es tracta d'una crida «entranyable» a l'hel·lenitat de Xipre.

Vinya, cep, parra (*Vitis vinifera*). GM το αμπέλι; το σταφύλι, el fruit. GA ή ἄμπελος; ὁ βότρυς, ή σταφυλή, ή σταφυλίσ, el fruit

Difícilment podrem trobar una planta amb més pes a la diverses tradicions culturals i religioses de la Mediterrània que aquesta liana: la *Vitis vinifera*, la vinya, s'hi troba encara subsespontània i fins i tot silvestre als boscos de ribera.

No cal estendre's, doncs, a la presència de la vinya al mite, especialment per la via del vi i del déu Dionís; és tan llarga i rica que mai no li podríem dedicar prou d'espai en un treball com aquest. Com tampoc no tindria sentit ressenyar tots els passatges en què Teofrast l'esmenta a *Recerca sobre les plantes*. De la mateixa manera, Dioscòrides s'hi refereix extensament: parla de la planta pròpiament (V 1), del fruit fresc, σταφυλή, i de la pansa, ἄσταφίς (V 3); i del suc del raïm de la varietat ψιθία (V 5).

La paraula antiga ἄμπελος sembla pertànyer al substrat pregreco. Com es pot veure, aquesta forma antiga no és essencialment distinta de la moderna, αμπέλι; de la mateixa manera, el fruit s'anomenava en grec antic σταφυλή o σταφυλίσ, i en modern σταφύλι. La pansa ha passat de la forma originària ἄσταφίς a l'actual σταφίδα.

A l'obra poètica de Seferis només trobem una aparició, no de la planta sinó del fruit, carregada de sensualitat:

Rίμα – Κοχύλια, σύννεφα	Rima – Caragols, núvols (ST)
Κορμί, μαύρο μες στο λιοπύρι σαν το σταφύλι κορμί πλούσιο καράβι μου, πού ταξιδεύεις; (5-6)	Cos, negre entre la cremor del sol com el raïm cos ric vaixell meu, on viatges?

Rosa (*Rosa moschata*, *Rosa sempervirens*, *Rosa corymbifera*). GM το τριαντάφυλλο, το ρόδο. GA τὸ ῥόδον

En grec antic la rosa s'anomena ῥόδον i el roser ῥοδῆ; val a dir que la flor supera molt en aparició l'arbust, ῥοδῆ és paraula poc documentada, apareix menys de 50 vegades. Safo, emperò, retrou a una dona no participar βρόδων ἐκ Πιερίας 'de les roses de Pièria' (frag. 55 L.-P.), és a dir, de la plana costanera als peus de l'Olimp, amb el sentit de «no participar de l'art». Amb anecdòtic valor obscé, el comediògraf Ferècrates col·loca com a element d'un país de Xauxa ideal: κόραι δ' ἐν ἀμπεχόνοις τριχάπτοις, ἀρτίως / ἤβυλλιῶσαι καὶ τὰ ῥόδα κεκαρμέναι, / πλήρεις κύλικας οἴνου μέλανος ἀνθοσμίου / ἦντλουν διὰ χώνης τοῖς βουλομένοις πιεῖν 'xiques en subtils túniquetes, tot just / arribades al ple de la joventut i amb les roses depilades, / copes plenes de negre vi amb aroma de flors / aboquen amb un embut per a aquells que en volen beure' (frag. 113.28-31 K.-A.); pel context, només pot referir-se als genitals femenins. Sense eixir-nos dels còmics, i a tall de curiositat, el frag. 6 K.-A. de Crates és l'expressió ὕς διὰ ῥόδων 'un porc entre roses', recollida per la *Suda* (v 675) i que equivaldria al nostre «un bou en uns encants» o directament «fa més mal que una pedregada».

Teofrast distingeix entre la rosa comuna, identificada amb la *Rosa gallica*, que esmenta en moltíssimes ocasions i a la qual suposa el color roig (*Recerca sobre les plantes* I 9, 4 etc) i algunes rosàcies silvestres identificades amb la *Rosa sempervirens* (III 18, 4) o la *Rosa corymbifera* Borkh. (VI 2, 1), és a dir, l'englantiner, roser bord o silvestre, que anomena κυνόσβατος 'esbarzer de gos' o ἄγριον ῥόδον 'rosa silvestre'. De la mateixa manera, Dioscòrides (I 99 i I 94, respectivament).

En grec actual, per bé que el cultisme ῥόδο no és inusual, la denominació habitual de la rosa és τριαντάφυλλο, i la del roser, τριανταφυλλιὰ. Literalment significa «de trenta fulles», és a dir, «pètals»; presumptament és, en origen, un adjectiu, vegeu precisament a Teofrast (*Recerca sobre les plantes* VI 6, 4) ῥόδον ἑκατοντάφυλλον, és a dir, «de cent pètals». No es tracta, emperò, de la *Rosa centifolia* actual, hibridació presumptament aconseguida a Holanda el s. XVII.

A l'obra poètica de Seferis la rosa apareix les següents vegades:

<p>E' - Ερωτικός λόγος</p> <p>Στην πέτρα της υπομονής προσμένουμε το θάμα που ανοίγει τα επουράνια κι είν' όλα βολετά προσμένουμε τον άγγελο σαν το πανάρχαιο δράμα την ώρα που του δειλινού χάνονται τ' ανοιχτά τριαντάφυλλα... Ρόδο άλικο του ανέμου και της μοίρας, μόνο στη μνήμη απόμεινες, ένας βαρύς ρυθμός ρόδο της νύχτας πέρασες, τρικύμισμα πορφύρας τρικύμισμα της θάλασσας... Ο κόσμος είναι απλός. (5-12)</p>	<p>V - Raó d'amor (ST)</p> <p>A la roca de la paciència esperem el miracle que obre la volta del cel i tot és possible esperem l'àngel com el drama antiquíssim a l'hora que es perden les roses obertes del vespre... Rosa vermella del vent i del destí, només has restat al record, un ritme pesant rosa de la nit has passat, tempesta de porpra tempesta de la mar... El mon és senzill.</p>
<p>Η στέρνα</p> <p>Δάκρυα γυρεύει η δίψα της αγάπης τα τριαντάφυλλα σκύβουν –η ψυχή μας – στα φύλλα ακούγεται ο παλμός της πλάσης το απόβραδο σιμώνει σα διαβάτης ύστερα η νύχτα κι ύστερα το μνήμα... (26-30)</p>	<p>La cisterna (LC)</p> <p>Llàgrimes cerca la set de l'amor les roses s'acoten – la nostra ànima – a les fulles se sent el pols de la creació l'hora foscant s'acosta com un vianant després la nit i després la tomba...</p>
<p>Σιρόκο 7 Λεβάντε – Δοσμένα</p> <p>Τα χέρια που μας άγγιξαν δε μας ανήκουν, μόνο βαθύτερα, όταν σκοτεινιάζουν τα τριαντάφυλλα ένας ρυθμός στον ίσκιο του βουνού, τριζόνια νοτίζει τη σιωπή μας μες στη νύχτα γυρεύοντας τον ύπνο του πελάγου γλιστρώντας προς τον ύπνο του πελάγου. (16-21)</p>	<p>Xaloc 7 Llevant – Lliurats (QE1)</p> <p>Les mans que ens han tocat no ens pertanyen, només molt profundament, quan s'enfosqueixen les roses un ritme a l'ombra de la muntanya, grills ens humiteja el silenci enmig la nit cercant el son del pèlag lliscant cap al son del pèlag.</p>
<p>Ο Μαθιός Πασκάλης ανάμεσα στα τριαντάφυλλα</p> <p>Καπνίζω χωρίς να σταματήσω απ' το πρωί αν σταματήσω τα τριαντάφυλλα θα μ' αγκαλιάσουν μ' αγκάθια και με ξεφυλλισμένα πέταλα θα με πνίξουν φυτρώνουν στραβά όλα με το ίδιο τριανταφυλλί κοιτάζουν· περιμένουν να ιδούν κάποιον· δεν περνά κανείς· πίσω από τον καπνό της πίπας μου τα παρακολουθώ πάνω σ' ένα κοτσάνι βαριεστισμένο χωρίς ευωδιά, στην άλλη ζωή μια γυναίκα μου έλεγε μορρείς να γγίξεις αυτό το χέρι κι είναι δικό σου αυτό το τριαντάφυλλο είναι δικό σου μορρείς να το πάρεις τώρα ή αργότερα, όταν θελήσεις.</p>	<p>Mathiós Paskalis entre les roses (QB1)</p> <p>Fumo sense parar des del matí si pare les roses m'abraçaran amb les espines i amb pètals esfullats m'ofegaran broten tortes del mateix color rosa aguaiten, esperant que algú passi, però no passa ningú; rere el fum de la pipa me les miro al damunt d'una tija macilenta sense aroma, a l'altra vida em deia una dona pots tocar aquesta mà i és teva aquesta rosa és teva la pots prendre ara o més tard, quan tu vulguis. Davallo encara fumant les escales les roses em segueixen excitades i hi ha en el seu capteniment alguna cosa da veu a la qual arrela el crit quan l'èsser humà comença a cridar «mare» o «socors»</p>

<p>Κατεβαίνω καπνίζοντας ολοένα, τα σκαλοπάτια τα τριαντάφυλλα κατεβαίνουν μαζί μου ερεθισμένα κι έχουνε κάτι στο φέρεσίμο τους απ' τη φωνή στη ρίζα της κραυγής εκεί που αρχίζει να φωνάζει ο άνθρωπος: «μάννα» ή «βοήθεια» ή τις μικρές άσπρες φωνές του έρωτα. Είναι ένας μικρός κήπος όλο τριανταφυλλιές λίγα τετραγωνικά μέτρα που χαμηλώνουν μαζί μου καθώς κατεβαίνω τα σκαλοπάτια, χωρίς ουρανό· (1-16)</p>	<p>o de les petites veus blanques de l'amor. És un jardí petit ple de rosers a penes uns metres quadrats que baixen amb mi mentre davallo les escales, sense cel;</p>
<p>Γ' – Πάνω σε μία χειμωνιατική ακτίνα</p>	<p>III – Sobre un raig de sol hivernal (TPS)</p>
<p>Όμως η μέρα εκείνη που άρχισε μπορεί δεν έσβησε ακόμη με μια φωτιά σ' ένα φαράγγι σαν τριαντάφυλλο και μια θάλασσα ανάερη στα πόδια του Θεού. (6-9)</p>	<p>Però el dia que acaba de començar potser no s'ha extingit encara amb un foc en un barranc com una rosa i una mar d'aire als peus de Déu.</p>
<p>Β' – Θερινό ηλιοστάσι</p>	<p>II – Solstici d'estiu (TPS)</p>
<p>Το μεγάλο τριαντάφυλλο ήτανε πάντα εδώ στο πλευρό σου βαθιά μέσα στον ύπνο δικό σου και άγνωστο. (4-7)</p>	<p>La gran rosa era sempre ací al teu costat, profunda al son, teua i desconeguda.</p>
<p>ΙΔ' – Θερινό ηλιοστάσι</p>	<p>XIV – Solstici d'estiu (TPS)</p>
<p>Κι εκείνα ακόμη που δεν πέρασαν πρέπει να καούν τούτο το μεσημέρι που καρφώθηκε ο ήλιος στην καρδιά του εκατόφυλλου ρόδου. (15-18)</p>	<p>I encara el que no ha passat ha de cremar-se aquest migdia que s'ha clavats el sol al cor de la rosa de cent pètals.</p>
<p>Για ένα διαθέσιμο τριαντάφυλλο, Περιστατικά (1931-1939)</p>	<p>Per una rosa disponible, Circumstàncies (1931-1939) (QE2)</p>
<p>τί να τα κάνουν τα λουλούδια, και τούτο το βυσσινί τριαντάφυλλο, μέσα στο χωματένιο σταμνί των μυροφόρων, τί να το κάνουν; (13-14)</p>	<p>què n'han de fer les flors, i aquesta rosa carmesí, dins del cànter de terrissa de les portadores de perfums, que n'han de fer?</p>
<p>Αγκυρανό μνημείο. Από τις «Μέρες του 1945-1951»</p>	<p>Monument d'Ankara. Dels «Dies del 1945-1951» (QE2)</p>
<p>Έρχονται απ' την Ανατολή κι έρχονται από τη Δύση από Βοριά κι από Νοτιά, τριαντάφυλλο του αγέρα. (7-8)</p>	<p>Venen de l'Orient i venen de l'Occident del Nord i del Sud, rosa de l'aire.</p>

Γυμνοπαϊδιά, ΥΓ - «Μέρες του 1945-1951»	Exercici, P.S. - «Dies de 1945-1951» (QE2)
Και τούτο ακόμη να ξεχωρίσεις μια στιγμή ζωής, να ξεχωρίσεις τον άνεμο που κλονίζει τα τριαντάφυλλα και τα τριαντάφυλλα, στο μικρό περιβόλι σε μια φούχτα γης— (35-39)	I açò encara: has de destacar un instant de vida, has de destacar el vent que fa trontollar les roses i les roses, al petit jardí en un grapat de terra –

Tot plegat, la rosa, com podem veure és polisèmica. En línies generals és un element fortament estètic, delicat però alhora quotidià. Aquest element oscil·la amb facilitat cap a la sensualitat però també cap a la idea de llar. En alguns poemaris pren una forta càrrega simbòlica, com ara en *Tres poemes secrets* en què representa l'equilibri del món (Cabezas i Montañés 1993, 16 i 22).

Rosella (*Papaver rhoeas*). GM η παπαρούνα. GA ό / ή μήκων μέλαινα, ό / ή μήκων ροιάς, ό / ή μήκων άγρία, ή ροιάς

En grec antic, el nom μήκων designa el gènere *Papaver*, i si no s'indica res més, s'entén el *Papaver somniferum*, el cascall, del làtex de la càpsula del qual s'extrau l'opi; així a Teofrast (*Recerca sobre les plantes* I 12, 2), qui per a designar la rosella, *Papaver rhoeas*, li afegeix adjectiu: μήκων μέλαινα 'negra' o 'fosca' (IX 11, 9); o bé aposició: el μήκων ροιάς (IX 12, 4) s'ha identificat amb el *Papaver hybridum*, el gallaret o paramà, anomenat també rosella en la nostra llengua per la seua gran semblança, només la distingeix el seu color més pàlid; de fet en castellà es coneix per «amapola triste». En la mateixa línia, Dioscòrides la denomina μήκων μέλαινα o μήκων άγρία 'silvestre' (IV 64), i μήκων ροιάς el gallaret (IV 63).

La denominació grega actual, παπαρούνα, que designa també el gènere *Papaver*, prové d'aquesta paraula llatina; en principi s'aplica a la rosella (cf. italià *papavero*, romanés *paparoană*). El nostre mot «rosella» és un diminutiu de «rosa», i n'hi ha el sinònim dialectal «bàbol»; com a curiositat, l'espanyol «amapola» és una forma relativament tardana i la primigènia és «ababol», de l'àrab hispànic *ḥapparāwra*, a partir del llatí *papāver* amb influència de l'àrab *ḥabb* 'llavors'.

Valencià posseeix poblacions reduïdes i amenaçades a la costa de la Marina Alta, on rep el nom de «frigola» (Laguna, 2007: 104). D'altra banda, com és sabut, «farigola» és la denominació més estesa del *Thymus vulgaris* en la nostra llengua.

El grec modern θυμάρι prové del fals diminutiu hel·lenístic de θύμον, *θυμάριον, potser per influència del sufix llatí *-arius* o *-arium*.

A l'obra poètica de Seferis apareix als poemes Αγιάνναπα, Β' | Agiànara, II (QB3) i a Ελεγίσκος, Περιστατικά (1945-1954) | Petite elegia, Circumstàncies (1945-1954) (QE2); vegeu «ciclamen» i «romaní».

**Trèvol (*Trifolium pratense*, *Trifolium fragiferum*, *Trifolium arvense*). GM το τριφύλλι.
GA τὸ τριφύλλον, τὸ τρίφυλλον, ἢ τρίφυλλος**

El grec antic τρίφυλλον, com el llatí *trifolium*, designa el gènere homònim que comprén unes 300 espècies dins la família de les fabàcies; com es pot imaginar, només fa referència a la morfologia de les fulles, agrupades de tres en tres. El més comú és el *Trifolium pratense*, el trèvol dels prats; però Teofrast (*Recerca sobre les plantes* VII 8, 3) fa referència al que s'ha identificat com el *Trifolium fragiferum*, el trèvol maduixer. Els esments per Dioscòrides són més complexos, perquè per exemple en parlar de l'alfals, *Medicago sativa*, que anomena μηδική, diu que ἔοικε μὲν ἄρτι φυομένη τριφύλλῳ τῇ ἐν χορτοκοπίοις 's'assembla, quan brota, al trèvol de les prades' (II 147), i en canvi anomena τρίφυλλον (III 109) el que s'ha identificat amb la *Psoralea bituminosa* L., que de fet en la nostra llengua s'anomena «trèvol de rebenta» o «trèvol pudent».

El grec modern τριφύλλι no és sinó un fals diminutiu de τρίφυλλον, documentat ja en l'Antiguitat, i a banda de ser el genèric per a «trèvol» designa habitualment l'alfals. Als poemes de Seferis el trobem en dues ocasions:

Δεκαέξι χαϊκού Β' – Δοσμένα	Setze haikús II – Lliurats (QE1)
Στον κάμπο ούτ' ένα τετράφυλλο τριφύλλι· ποιός φταίει απ' τους τρεις;	A la plana ni un trèvol de quatre fulles: qui té la culpa dels tres?
Η στέρνα	La cisterna (LC)
Όλα να γίνουμε ξανά σαν πρώτα στα δάχτυλα στα μάτια και στα χείλια, ν' αφήσουμε τη γερασμένη αρρώστια πουκάμισο που αφήσανε τα φίδια κίτρινο μες στα πράσινα τριφύλλια. (76-80)	Que tot es torne de nou com abans als dits als ulls i als llavis, deixem l'envellida malaltia camisa que van deixar les serps groc entre els trèvols verds. (76-80)

En el primer cas només sembla recollir el tòpic del trèvol de quatre fulles; en el segon sí que pot parlar-se de caracterització d'un paisatge.

Violeta (*Viola odorata*, tipus taxonòmic). GM ο μενεξές, η βιολέτα, το ίο. GA τὸ ἴον

La violeta, *Viola odorata* – és l'única violàcia que té aroma –, en grec antic s'anomena ἴον i té una gran tradició literària. Ja a l'*Odissea*, en descriure, amb tons de *locus amoenus*, l'illa de Calipso: λειμῶνες μαλακοὶ ἴου ἤδὲ σελίνου θήλειον 'Prats suaus de violes i de julivert s'estenien' (V 72). Una vegada més, a Safo: πόλλοις γὰρ στεφάνοις ἴων / καὶ βρόδων πλοκίων τ' ὕμοι / καὶ...παρ' ἔμοι περεθήκαο 'quantas garlandes de violetes / i de roses i de flors de safrà / no et vas posar, asseguda al meu costat' (frag. 94.3 L.-P.). També Teòcrit (*Idil·lis* X 28-29) parla de la «negra violeta» com una de les flors preferides pels teixidors de garlandes. Amb aquest adjectiu μέλαν 'negra' apareix també caracteritzada a Teofrast (*Recerca sobre les plantes* I 13, 2). En canvi, Dioscòrides (IV 121) diu: ἴον [πορφυροῦν· οἱ δὲ δασυπόδιον, οἱ δὲ πριαπήϊον, οἱ δὲ ἴον ἄγριον, οἱ δὲ Κυβέλειον, ῥωμαῖοι σετιάλις, οἱ δὲ μουράρια, οἱ δὲ βίολα πουρπούρεα. «Violeta [purpúria; d'altres en diuen "de peu vellutat", d'altres "de Príap", d'altres "violeta silvestre", d'altres "de Cíbele"; els romans *segetalis*, altres *muraria* i altres *uiola purpurea*].

En grec modern, a banda del cultisme ἴο i l'italianisme βιολέτα, el mot més freqüent amb diferència és μενεξές, del turc *menekşe* i aquest del pèrsic بنفشه *banafše*. A l'obra poètica de Seferis només apareix a Ο Στράτης Θαλασσινός ανάμεσα στους αγάπανθους, Stratis Thalassinós entre els agapants (DB2); vegeu «agapant».

Χicoira (*Cichorium intybus*, *Cichorium endivia*). GM το ραδίκι. GA τὰ κίχορα, ἡ κичόρη, τὸ κичόριον

En grec antic els mots κίχορα, κичόρη i κичόριον semblen aplicar-se a l'asteràcia *Cichorium intybus*, la xicoira, les fulles de la qual es consumeixen de ben antic, sobretot en amanida; la varietat cultivada n'és el *Cichorium endivia*, és a dir, l'endívia, la varietat arrossada de la qual és l'escarola. Teofrast l'anomena tant κичόριον com κичόρη (*Recerca sobre les plantes* I 10, 7 i VII 7, 1, respectivament). En canvi, Dioscòrides (II 132) parla de la σερίς, i en diu: ὦν ἡ μὲν ἀγρία πικρὶς ἢ κичόριον καλεῖται, ἥτις ἐστὶ καὶ πλατυφυλλοτέρω καὶ εὐστομαχωτέρω τῆς κηπευτῆς «de les quals la silvestre s'anomena amarga o xicoira, la qual és de fulles més amples i que fan més bé a l'estòmac que la d'horta».

El mot del grec modern ραδίκι el trobem ja a l'Edat Mitjana, procedent de l'italià *radicchi*, plural de *radicchio*, i aquest del llatí *radicula*, diminutiu de *radix* (en grec antic també existeix ῥάδιξ, però amb el significat de «rama»).

A l'obra poètica de Seferis només la trobem a *O Μερλίνοσ ο μάγοσ - Δεύτερη Πράξη*, *El mag Merlí – Acte segon (PDX)*; vegeu «ciclàmen».

3. Conclusions

Entenem que ha quedat clara la presència d'elements florals i vegetals i la imbricació del mite antic en l'obra i el pensament de l'autor, i com a través d'aquests elements es desdibuixa encara més la línia fronterera entre l'Hel·lenisme que va viure Seferis i el de l'Antiguitat. Pel que fa a plantes i flors – que no hi apareixen per atzar, que sempre són significants – podem concloure el següent:

- a. Hi ha una sèrie de plantes i flors que el poeta utilitza de manera inequívoca per a remetre el lector a l'Antiguitat, i especialment al mite. A tall d'exemple: l'argelaga, l'asfòdel, el lliri, el jacint...
- b. Un altre grup de plantes no remetent de manera tan explícita al mite, però es constata la seua tradició literària en texts, tant poètics com científics, de l'Antiguitat. És el cas de l'alfàbega o de la murta.
- c. Almenys en dues ocasions, les plantes remetent a l'Antiguitat però no a la tradició clàssica pagana, sinó a la de l'Antic Testament: l'esbarzer i la carabassera.
- d. Tant la gran majoria de les plantes i flors dels anteriors apartats, com de les que trobem en la poesia de Seferis, tenen una funció caracteritzadora, d'identificar el text poètic amb una terra i un paisatge. Així, el baladre, l'olivardó, el ciclamen... Aquesta funció identificadora no és exclusiva de Seferis; la trobem en altres poetes de la seua generació, com Elitis o Ritsos, però també en altres d'anteriors, com ara Kostís Palamàs.

Finalment: aquest darrer grup – que en la pràctica inclou quasi totes les plantes i flors que s'hi troben – és, precisament, el que ens acostava molt més i més intensament a la poesia de Seferis i de la seua generació. La nostra mar, ἡ παρ' ἡμῶν θάλασσα, el *mare nostrum*, ens ofereix un paisatge comú a riba i riba; un paisatge que, com la mar, no entén de fronteres: són elements que agermanen els pobles del Mediterrani i superen amb diferència aquells altres que poden separar-los i dividir-los

BIBLIOGRAFIA

Traduccions d'obres de Iorgos Seferis

- Bádenas de la Peña, Pedro. 1986. *Yorgos Seferis. Poesía completa*. Madrid: Alianza Editorial.
- Ballesta, Joan Manuel. 1994. *Iorgos Seferis. Apunts sobre un estiu*. Barcelona: Els Marges 49: 49-61.
- Cabezas, Jesús i Rubén Montañés. 1993. *Iorgos Seferis. Tres poemes secrets*. Versió, pròleg i notes. València: Edicions de la Guerra.
- Calabuig, Joan-Frederic. 2019. *Iorgos Seferis. Diaris de Bord*. Martorell: Adesiara.
- Castillo Didier, Miguel. 2018. *Seferis íntegro*. Traducción, estudio, bibliografía y notas. Madrid: Tres puntos.
- Miralles, Carles. 1970. «Iorgos Seferis. Record I». Traducció i nota. *Serra d'Or* 132: 45.
- . 1980. *Iorgos Seferis. Mithistórima*. Barcelona: Quaderns crema.
- i Montserrat Camps. 1988. *Set poetes neogrecs. Antologia*. Barcelona: Edicions 62.
- Moreno Jurado, José Antonio. 1989. *Yorgos Seferis. Diálogo sobre la poesía y otros ensayos*. Traducción, prologo y notas. Madrid: Ediciones Júcar.
- Murià, Anna. 1977. «Iorgos Seferis. Sobre una irradiació hivernal». Traducció i nota. *Faig* 7: 3-7.

Fonts de l'Antiguitat: edicions i traduccions

- Díaz-Regañón, J. M. 1988. Teofrasto. *Historia de las plantas*. Traducció i notes. Madrid: Gredos.
- Hort, A. F. 1916. Theophrastus. *Enquiry into Plants*. 2 vols. (llibres 1-5 i 6-9). Traducció i notes. Loeb Classical Library. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Hunter, Richard. 1999. *Theocritus: a selection. Idylls 1, 3, 4, 6, 7, 10, 11 and 13*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kassel, Rudolph i Colin Austin. 1983-2001. *Poetae Comici Graeci*. Berlín-Nova York: Walter de Gruyter.

Monografies i articles sobre Iorgos Seferis

- Beaton, Roderick. 2003. *George Seferis: Waiting for the Angel – A Biography*. New Haven – Londres: Yale University Press.
- Κόκινος, Dimitris. 2008. «Η σχέση του Γιώργου Σεφέρη με το έργο του Edward Lear και τα παιδικά λίμερικς», *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο* 3: 54-67. <http://www.pre.aegean.gr/revmata/issue-3.html>. Consultat 19-08- 2020.
- Kokolis, Xenofon. 1985. *Ποιητική πράξη και σύμπραξη (Σεφερικά 2)*. Tessalònica: University Studio Press.
- Politis, Linos. 1973. *A history of Modern Greek literature*. Oxford: Oxford University Press, pàgs. 230-238.
- Rozokoki, Alexandra. 2016. «Ο Γιώργος Σεφέρης και τα ποιήματά του από το 1941-44». *Ελεύθερο Βήμα*. <https://aegyptilla60.rssing.com/browser.php?indx=39689776&item=30>. Consultat 19-08- 2020.
- Sarandakos, Nikos. 2018. «Το κονυζόχι και τα άλλα βότανα του Σεφέρη». <https://sarantakos.wordpress.com/2018/10/18/seferkraou/>. Consultat 20-08- 2020.
- Tambakaki, Polina. 2016. «A Modernist Poet Alludes to an Ancient Historian: George Seferis and Thucydides» en Adam J. Goldwyn i James Nikopoulos (eds.). *Brill's Companion to the Reception of Classics in International Modernism and the Avant-Garde*. Leiden - Boston: Brill, 269-291.
- Vitti, Mario. 1989. *Φθορά και λόγος: Εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*. 2a edició (Atenes: Εστία, 1978). Atenes: Εστία.

Bibliografia general

- Ayensa, Eusebi. 2003. *De l'acrita al patriota: les «Divuit cançons de la pàtria amarga» de Iannis Ritsos*. Madrid : CSIC / Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- Font i Quer, Pius. 1962. *Plantas medicinales: el Dioscórides renovado*. Barcelona: Lábor [= 1999. Barcelona: Península].
- García Soler, María José. 2001. *El arte de comer en la Antigua Grecia*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Gordon, Lyndall. 1997. *Eliot's Early Years*. Oxford i Nova York: Oxford University Press.
- Laguna, Emili. 2007. «Un viatge pel món de les plantes. La flora endèmica a les terres valencianes», *Endèmics: l'encís de la raresa = Mètode* 52: 96-105.
- López Terrada, María José. 2005-2006. «El mundo vegetal en la mitología clásica y su representación artística» *Ars Longa* 14-15: 27-44.

- Montañés, Rubén. 2005. «Pervivències del mite antic a la cançó demòtica grega: possibilitats i exemples», en Rafael Beltrán, Purificación Ribes i Jorge L. Sanchis (eds.), *La recepció dels clàssics / La recepción de los clásicos*. Quaderns de Filologia. Estudis Literaris. Vol. X: 49-71.
- . 2011. «La dona guerrera a la cançó acrítica: besnétes de les amazones», en Jordi Redondo i Ángel Narro (eds.), *Literatures Medievales II. Herois I Sants a la tradició literària occidental*. Amsterdam: Hakkert: 173-188.
- Pirenne-Delforge, V. 1980. «Épithètes cultuelles et interpretation philosophique: à propos d'Aphrodite Ourania et Pandémós à Athènes». *Antiquité Classique* 57: 142-157.
- Vagenás, Nasos. 1994. «Αντικειμενική συστοιχία και μυθική μέθοδος», en *Η ειρωνική γλώσσα. Κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία*. Ατènes: Στιγμή.
- Valiakos, Ilias. 2014. *Η συμβολή του Νικολάου Μυρεψού στην προώθηση και την τεκμηρίωση της βοτανολογίας και της φαρμακευτικής κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή*. Tesi doctoral. Làrissa: Universitat de Tessàlia. <https://core.ac.uk/download/pdf/132821159.pdf>. Consultat 19-08- 2020.